

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus LXII.

Fasc. 1.

BATÓ SZILVIA

Büntetőjogi szankciórendszer a reformkorban

SZEGED
2002

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et Juridicarum
Universitatis Szegediensis

ELEMÉR BALOGH, LÁSZLÓ BODNÁR, JÓZSEF HAJDÚ, ÉVA JAKAB,
JENŐ KALTENBACH, TAMÁS KATONA, JÁNOS MARTONYI,
FERENC NAGY, PÉTER PACZOLAY, BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY,
IMRE SZABÓ, LAJOS TÓTH, LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BALOGH ELEMÉR, BODNÁR LÁSZLÓ, HAJDÚ JÓZSEF, JAKAB ÉVA,
KALTENBACH JENŐ, KATONA TAMÁS, MARTONYI JÁNOS,
NAGY FERENC, PACZOLAY PÉTER, POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF,
SZABÓ IMRE, TÓTH LAJOS, TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324–6523 Acta Univ.
ISSN 0563–0606 Acta Jur.

A reformkori Magyarországon a büntetőjog területén a legszembetűnőbb változáson a büntetési rendszer ment át. Már a 18. század utolsó harmadában megindult a rendi szankciórendszer bomlási folyamata, de a szemléletváltás az 1840-es évek közepére vált teljessé és általánossá. A 19. század első felében az ítéletek szigorának fokozatos enyhülése tapasztalható, csökkent a kiszabott halálbüntetések száma, csaknem teljesen megszűnt a testi büntetések alkalmazása, uralkodó büntetési nemmé a szabadságvesztés vált. A szankciórendszer ilyen mérvű átalakulásáról tanúskodnak a büntetőjogi kodifikáció munkálatai, az 1795. évi és az 1830. évi tervezet és az 1843. évi javaslat. Mivel azonban ezekből nem lett hatályos törvény, nem alkalmasak a tényleges viszonyok leírására. Az alkalmazott büntetési rendszer megismerésének több módja lehetséges, a korabeli közvélemény által megfogalmazott elképzelések és a szakirodalom feldolgozása mellett a legtöbb információval egy-egy törvényszék gyakorlatának feltárása szolgál.

A korszakban már a legtöbb büntető per a vármegyei törvényszékeken indult, így a legáltalánosabb képet a megyei bíróságok gyakorlatából kaphatjuk. Békés vármegye nemessége a teljes időszakban a reformeszmék híve volt, többek között a török háborúk utáni gazdasági és társadalmi helyzetre visszavezethető okok miatt. Ennél fogva különösen alkalmas a büntető törvénykezés változásának, a modern eszmék terjedésének vizsgálatára.

A büntetőjogi kodifikáció közvetlen hatását természetesen nem lehet a bírói gyakorlatból kimutatni, hiszen egy javaslat a korabeli jogforrási rendszerbe sem illeszthető be, nem hivatkoztak erre. Viszont az első modern szankciórendszerű javaslat elkészülte utáni ítéletek akár közvetett befolyásra utaló információkat is tartalmazhatnak. Egy-egy formális perben előforduló megjegyzés a kiszabandó büntetésről, vagy az ítélet indoklása számos indirekt adatot szolgáltathat. Különösen arra, hogy a kodifikációs vitákban hangoztatott érvek mennyire voltak ismertek és közvetlenül alkalmazhatók a törvénykezés során. Természetesen egyetlen vármegyei törvényszék egyetlen évi munkájából nem lehet levonni messzemenő következtetéseket, de esetleg pontosítani lehet az eddigi ismereteket. A Békés megyei jogesetek elemzése előtt az összehasonlítás kedvéért Rákóczi Ferenc katonai büntető szabályzata, az 1787. évi büntetőtörvénykönyv, a tervezetek (1712, 1795, 1830, 1839, 1843), a reformkori büntetőjogot összefoglaló kézikönyvek (Vuchetich, Szlemenics, Szokolay, Pauler) és az eddig feldolgozott bírósági gyakorlat ismertetésére is sor kerül.

1. Büntetési célok

A büntetéssel elérni kívánt célok alapvetően befolyásolják a büntetési rendszert, hiszen az elrettentési céllal alkalmazott szankciók szigorúbbak és embertelenebbek (minősített halálbüntetés), mint az igazságos megtorlás keretein belüli javítást előtérbe

helyező büntetések.¹ Az ítéletek indokolásából, a formális perek iratanyagából, a történeti tényállás ismertetéséből és a más törvényhatóságoknak vagy a Királyi Táblának szóló átiratokból lehet következtetni a vármegyében uralkodó büntetési elképzelésekre, arra, hogy milyen célt tulajdonítottak a kiszabott büntetésnek.

Katonai büntetőjogi rendeletében Rákóczi Ferenc a büntetés egyetlen funkciójának a cselekmény megtorlását tekintette.² Az 1712. évi javaslat nem foglalkozott a büntetés jogalapjával és céljával, adottnak tekintették a fogalmát. A rendi jogszolgáltatás a büntetést a bűncselekmény megtorlásának és elrettentő példának tartotta.³ A büntetés céljáról II. József törvénykönyve sem rendelkezett, de a bevezetésben és a 14. §-ban szerepel a bűncselekmény és a büntetés közötti arányosság követelménye.⁴ Az 1795. évi tervezet nyolcadik alapelve a büntetés célját a bűnösre vonatkozóan javításban, ha ez nem valószínűsíthető meg, akkor az „ártóképeségtől” való megfosztásban látta. A közösséget pedig a kiszabott büntetésnek vissza kell tartania a bűncselekmények elkövetésétől, vagyis a tervezet szólt a speciális és a generális prevencióról. A felvilágosodás eszméinek megfelelően a büntetésnek határozottnak, azonnalinak, alkalmasnak és arányosnak kell lennie. Nem lelet a büntetőjogi szankció célja a bosszú, és nem alkalmazható olyan joghátrány, amely a büntetés céljával teljesen ellentétes.⁵ Az első magyar nyelvű erdélyi büntetőkódex javaslat készítője, Gál László nem érintette a büntetés célját, de az első lapon idézte Szlemenics Pál nézeteit a határozatlan büntetés hátrányairól.⁶ Az 1843. évi javaslat nem rendelkezett a büntetés céljáról.

Vuchetich Mátyás megkülönböztetett közeli és távoli célt. A büntetés végső célja szerinte – és ezzel mindenki egyetért – a polgárok védelme, a közrend és így a törvények hatalmának a fenntartása. A közeli célról már eltérő vélemények voltak, ide tartoztak a polgároknak a bűncselekményektől való távoltartása és az ilyen cselekmények megszüntetése.⁷ Szlemenics Pál szerint a büntetés végcélja, hogy a polgárok jogainak biztonságát fenntartsa, közvetlen célja, hogy ne kövessenek el bűncselekményt. Kifejtette, hogy a „csupa bosszúállás pedig az ember méltóságával s a természet törvényével meg nem fér”, vagyis ezt a büntetési célok közül száműzendőnek tartotta.⁸ Zsoldos Ignác a szolgabíró feladatait összefoglaló munkájában egyedül a rabok javításában határozta meg a „börtönzés” célját.⁹ Szokolay István a büntetőjogi büntetés alkalmazásának tizenhét kritériumát fogalmazta meg, ezek között szerepelt, az, hogy a javítást nem szabad ki-

¹ VÁMBÉRY RUSZTEM: *Büntetés. Magyar jogi lexikon II.* Szerk: Márkus Dezső. Budapest, 1899, 364–371, 365.

² MEZEY BARNA: A magyar feudális büntetőjogi felelősség a XVIII. századelső évtizedeiben. In: *Felelőség és szankció a jogban.* Szerk.: Asztalos László – Gönczöl Katalin. Budapest, 1980, 241–262, (a továbbiakban: MEZEY) 254.

³ BALOGH ELEMÉR: A magyar büntető anyagi jog dogmatikatörténetének kezdetei. *Jogtudományi Közöny* 52 (1997) 469–484, (a továbbiakban: BALOGH) 470.

⁴ *Közönséges törvény a' vétkekről és azoknak büntetésekről.* Buda, 1788, (a továbbiakban: JOSEPHINA) 2 (számозatlan), 10.

⁵ HAJDU LAJOS: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet.* Budapest, 1971, (a továbbiakban: HAJDU 1971), 184–185, 395; BALOGH 477.

⁶ GÁL LÁSZLÓ: *Javallat. Az első erdélyi magyar nyelvű büntető törvénykönyv-tervezet, 1839.* Bev. és sajtó alá rend.: Hajdu Lajos. Budapest, 1992, (a továbbiakban: GÁL) 28; SZLEMENICS PÁL: *Magyar fenytő törvény.* Pest, 1865, (a továbbiakban: SZLEMENICS) 80.

⁷ VUCHETICH MÁTYÁS: *Institutiones iuris criminalis Hungarici.* Buda, 1819, (a továbbiakban: VUCHETICH) 90–91.

⁸ SZLEMENICS 74–75.

⁹ ZSOLDOS IGNÁC: *A' szolgabírói hivatal.* Pest, 1866, (a továbbiakban: ZSOLDOS) 270.

zárni és az elrettentést nem szabad alkalmazni.¹⁰ Pauler Tivadar álláspontja szerint a büntetőjogi jogkövetkezmény végcélja a „jogbátorság” fenntartása. Két eszköze lehetséges: a büntetés kihirdetése és a végrehajtása. Az előbbi figyelmezteti a polgárokat tetteik következményére, óvja őket jogsértések elkövetésétől, a végrehajtás elégtételt szolgáltat a sértettnek, az elkövetőt javítja és mások hajlandóságát a bűnelkövetésre csökkenti.¹¹

Az úriszéki gyakorlatban a büntetések az elrettentést és a megtorlást szolgálták, de felmerült néha a javítás is, ha az elkövetőnek nem vált szokásává a bűnözés.¹² Székesfehérvár bírósága szintén a megtorlást és a példamutatást tekintette a büntetőjogi szankció céljának.¹³ Szegeden azt a büntetést tartották 1848-ban megfelelőnek, amely igazságos, megérdemelt megtorlást fejezett ki, elrettentő volt és elégtételt szolgáltatott a sértettnek.¹⁴

Békés vármegye „rabokat ítélő törvényszéke” mégis használta a bosszú kifejezését az ítéletek indokolásában, egy mestert néplázításért, négy vádlottat lopásért és orgazdaságért, egy házaspárt orgazdaságért, egy férfit lopásért, három elkövetőt rabszökésért ítélte el a bíróság ezt a kifejezést használva.¹⁵ A „bosszú” inkább a mai „megtorlás” kifejezéssel helyettesíthető be, ha a megtorlás fogalmával azonosítjuk, akkor ezt a jelenséget az abszolút büntetési felfogások közé sorolhatjuk, hiszen a büntetés célja és jogalapja egyedül az igazságos megtorlás.¹⁶

A rabtabellák tanúsága szerint a halálbüntetés alkalmazásának fő oka a 18. század utolsó évtizedeiben az elrettentés volt.¹⁷ A Hajdúkerület ítélkezési gyakorlatában is feltűnik a „másoknak rettentő példájokra” és a „gonosztevők elrettentése végett” kitétel.¹⁸ Békés vármegyében az elrettentés mellett a példaadás is büntetési célként szerepelt.¹⁹ Ezekben a kijelentésekben a relatív büntetési elméletek közé tartozó generális prevenció megjelenését²⁰ láthatjuk.

¹⁰ SZOKOLAY ISTVÁN: *Büntető jogtan a 'codificatio és tudomány legújabb elvei szerint, különösen bíránk's ügyvédek számára.* Pest, 1848 (a továbbiakban: SZOKOLAY) 93–97.

¹¹ PAULER TIVADAR: *Büntetőjogtan.* Pest, 1869, (a továbbiakban: PAULER) 58.

¹² KÁLLAY ISTVÁN: *Úriszéki bíráskodás a XVIII-XIX. században.* Budapest, 1985, (a továbbiakban: KÁLLAY 1985) 287, 289.

¹³ KÁLLAY ISTVÁN: *Városi bíráskodás Magyarországon 1686–1848.* Budapest, 1996, (a továbbiakban: KÁLLAY 1996) 289.

¹⁴ BOTH ÖDÖN: Szeged város büntetőbíráskodása 1848-ban. *Acta Jur. et Pol.* Szeged, Tom. IV. Fasc. 1. 1958, (a továbbiakban: BOTH) 42.

¹⁵ *Békés vármegye törvényszéki iratai 1715–1848.* Békés Megyei Levéltár, IV. A. 10. a/16. jegyzőkönyvek; c/64–66. periratok. A felhasznált jogesetekre a vármegyei törvényszék jegyzőkönyvi számaival történik hivatkozás. 1844/11, Tóth Mihály néplázítás; 1844/85, Turkuj Miklós, Bogdán János, Lesi Miklós és Kovács András lopás és orgazdaság; 1844/136, Kóródi János és Fülöp Mária orgazdaság; 1844/65, Horvát Miklós lopás; 1844/167, Surányi János, Nagy János és Hajnal András rabszökés.

¹⁶ NAGY FERENC – TOKAJI GÉZA: *A magyar büntetőjog általános része.* Budapest, 1998, (a továbbiakban: NAGY – TOKAJI) 267.

¹⁷ HAJDU LAJOS: *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában.* Budapest, 1985, (a továbbiakban: HAJDU 1985) 129; HAJDU LAJOS: *Bűnözés és büntetőbíráskodás a XVIII. század hetvenes éveinek Magyarországon.* Budapest, 1996, (a továbbiakban: HAJDU 1996) 145.

¹⁸ NAGY SÁNDOR: A hajdúkerületi törvényszék büntetés kiszabási gyakorlata lopás miatt indított bűnügyekben 1757–1850. In: *Hajdúsági Múzeum Évkönyve VII* (1990) 67–115, (a továbbiakban: NAGY 1990) 71, 79.

¹⁹ 1844/11, Tóth Mihály néplázítás; 1844/31, Hegedűs Ignác, Hegedűs János és Hegedűs Mihály istenkáromlás és vérengzés; 1844/93, Szűcs Mojsza Iótolvaj; 1844/67, Surányi János, Hajnal András és Nagy János rabszökés; 1844/183/1, Szabados Pál istenkáromlás és fenyegetés; 1844/122, 1844/184, Polczer Márton, Ludvig Ádám, Magyar Miklós, Bigler József és Erdődi János vérengzés.

²⁰ NAGY – TOKAJI 271.

A Hajdúkerületben azokkal a vádlottakkal szemben, akiknek javulására „nincs remény”, halálbüntetést alkalmaztak,²¹ tehát a többi büntetési nem céljának részben az elítélt javítását tekintették. Békés vármegyében egy formális perben a védő a példaadás mellett a büntetés céljának a javítást nevezte meg. Így értelmezte a vármegyei törvényszék is, hiszen három vádlottnál a javulásra láttak jeleket, három esetben viszont nem.²² A speciális prevenció elméletének feltűnését²³ kell látnunk ezekben az esetekben.

Székesfehérvár törvényszéke az 1770-es évektől kezdve hangsúlyozta, hogy az elkövetett cselekménnyel arányos büntetés kiszabása kívánatos, de ez a gyakorlatban nem valósult meg.²⁴ Békés vármegyében 1844-ben három jogesetben négy alkalommal szerepelt az arányos büntetés elve.²⁵

A fentiek alapján Békés vármegye „rabokat ítélő törvényszéke” fontosnak tartotta, hogy minden „gonoszettet” megtoroljanak, de kiemelten kezelte a polgárok és az elkövető visszatartását a bűncselekményektől.

2. Halálbüntetés

Az 1707. évi katonai büntetőjogi szabályzatban szereplő tényállások közül majdnem minden második büntetése halál volt, általában „egyszerű halál” néven. Csak kivételesen határozta meg a rendelet a végrehajtási módot. Ismerték a minősített halálbüntetést is, de talán kevesebbet, mint általában a 18. század elején.²⁶ Az 1712. évi javaslat általános rész helyett a rendes büntetések felsorolását tartalmazta. Rendes büntetés, vagyis halálbüntetés lehet akasztás, lefejezés, tűzhálál és kerékbetörés, de ezeknek lehetnek súlyosított változataik is.²⁷ A Josephina 20. §-a a halálbüntetést a statárium kivételével eltörölte.²⁸ Az 1795. évi tervezet tizenkettedik alapelve szerint bármilyen hátrányt ki lehet mondani büntetésként, még az élettől való megfosztást is, ha más módon a közbiztonság nem tartható fent. A halálbüntetés nem súlyosítható, mert a büntetés céljával és az emberi jóérzéssel ellentétes, rendkívüli esetben viszont holttesten végrehajtható ilyen. A tizenötödik alapelv csak akkor tette lehetővé halálbüntetés kiszabását, ha a tettes szándékossága olyan fokú, hogy sem a büntetés általános célja, sem a közbiztonság megóvása máshogyan nem valósítható meg. Az államra is kiterjesztették a tervezet megszövegezői a jogos védelem fogalmát, így támasztották alá a halálbüntetés fenntartását. A kérdés igen vitatott volt, hiszen a tizenegy beküldött vármegyei javaslatban a nemesség a viszszaállítását követelte, az uralkodó és a magas rangú hivatalnokok az eltörlés vagy a jelentős korlátozás mellett foglaltak állást. A tervezet előírta, hogy az ítéletet lehetőleg az elkövetés helyén vagy annak közelében hajtsák végre. A halálbüntetést a tervezet

²¹ NAGY 1990, 72.

²² 1844/93, Szücs Mojsza lótolvaj; 1844/5, 1844/90, nemes Mecséri Sámuel istenkáromlás és garázdaság; 1844/40, Pap János és Nagy Antal lopás és orgazdaság; 1844/127, Novák Zsófia lopás; 1844/145; Korponai József lopás; 1844/164, Hégely János lopás.

²³ NAGY – TOKAJI 270.

²⁴ KÁLLAY 1996, 290.

²⁵ 1844/29, Komlós István lopás; 1844/31, Hegedüs Ignác, Hegedüs János és Hegedüs Mihály istenkáromlás és vérengzés; 1844/36, Bucsi Mihály és Varga János lopás.

²⁶ MEZEY 257–258.

²⁷ BÓNIS GYÖRGY: *A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata 1712-ben*. Angyal szeminárium kiadványai 26, Budapest, 1934, (a továbbiakban: BÓNIS) 27–28; BALOGH 475.

²⁸ JOSEPHINA 13.

készítői a lehető legszűkebb körre szorították vissza, összesen hat esetben tartották fent.²⁹ Az 1830. évi javaslat határozottan kizárta a súlyosítását és kilenc esetét határozta meg.³⁰ Gál László javaslata az erdélyi viszonyokhoz képest humánus, csak felségsértés, hűtlenség és rablógyilkosság esetén tekintette alkalmazhatónak a halálbüntetést. A „gonosz tettek” büntetése szerinte lehetett halál vagy a cselekményhez igazodó rabság. A büntetés fővétellel vagy akasztással hajtható végre, mivel „minden más módokon halált következtető módok el-töröltetnek.” Az egy perben halálra ítélték közül viszont a főkolomposon kellett utójára végrehajtani.³¹ Az 1843. évi javaslat legkiemelkedőbb része a büntetési rendszer, amely a halálbüntetés-központú rendi felfogással végképp szakítva nem tartalmazta ezt a büntetési nemet. Nagyon fontos momentum, hogy a választmány munkájának ideje alatt egyetlen országban sem volt hatályon kívül a halálbüntetés.³²

Vuchetich Mátyás a halálbüntetésnek két alaptípusát határolta el, az egyszerűt és a minősítettet. A minősítettek között voltak az ún. kívülről hatók (kézlevágás vagy holttest elégetése) és az ún. belülről hatók, amelyeknél a végrehajtás módja a kínzó (kerékbetörés).³³ Szlemenics Pál a főbenjáró büntetéseknek három típusát különböztette meg, ismert egyszerű, súlyosított és kínzó halálbüntetést. Kínzó halálbüntetés például a kerékbetörés, karóba húzás és elevenen elégetés, de ezek régen kimentek a gyakorlatból, valamint egy királyi leirat 1814. május 15-én megtiltotta alkalmazásukat. Az egyszerű halálbüntetés lehet fejevétel és törvényfa, ezek tovább nem súlyosíthatók. A pallosra ítélt büntetését a Hétszemélyes Tábla kötélre változtatta át.³⁴ Szokolay csak akkor tekintette igazságosnak a halálbüntetést, ha szándékos gyilkosságot követett el az elítélt. A halálbüntetést egyszerű és nehezített fajtákra bontotta, a nehezítetten belül pedig megkülönböztetett külsőleg és belsőleg nehezítettet. A belsőleg nehezített a szokatlannál kegyetlenebb kivégzési mód, pl.: karóba húzás, máglya, a külsőleg nehezített a végrehajtást megelőző testconkítás vagy kínzás, azonban a minősített végrehajtást egyértelműen elutasította. Megállapította, hogy „hazánkban a’ halálbüntetés törvényeken alapszik, és rendesen gyakoroltatik is”, szerinte a közvélemény bizonyos esetekben jogosnak tekinti az alkalmazását. A létező végrehajtási módok – a kötél és a pallos – helyett a guillotine bevezetését javasolta.³⁵ Pauler Tivadar a halálbüntetés körül kialakult vita részletes ismertetése után megállapította, hogy a büntetőjog alapelvei szerint jogos egy büntetés, ha a büntett alanyi és tárgyi körülményeinek megfelel. Ez alapján az igazság eszméjével nem ellenkezik, ha az emberi éltet elleni előre megfontolt szándékkal elkövetett befejezett támadásokat (gyilkosság) halállal büntetik. A szellemi és erkölcsi fejlődéssel párho-

²⁹ FAYER LÁSZLÓ: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye I.* Budapest, 1896, (a továbbiakban: FAYER 1896/I–2) 144; HAJDU LAJOS: *Javaslatok az 1795. évi büntetőkódex-tervezethez Acta Fac. Pol-Jur. Univ. Sci. Budapest.* Tom. VIII (1966) 109–121, (a továbbiakban: HAJDU 1966) 110; HAJDU 1971, 192–193, 396–397; BALOGH 477; KABÓDI CSABA – MEZEY BARNA: *A büntető rendszer alapfogalmai.* Budapest, 1997, (a továbbiakban: KABÓDI – MEZEY) 55.

³⁰ FAYER 1896/I, 147–148; BALOGH ELEMÉR: *Egy elfelejtett büntetőtörvény-tervezet Győri Tanulmányok.* Tudományos Szemle. 20 (1998) 73–84, 80.

³¹ HAJDU LAJOS: *Az erdélyi büntetőjogi kodifikációs törekvések és Gál László.* In: Gál László: *Javallat.* Az első erdélyi magyar nyelvű büntető törvénykönyv-tervezet, 1839. Bév. és sajtó alá rend.: Hajdu Lajos. Budapest, 1992, 9–25, (a továbbiakban: HAJDU 1992) 23; GÁL 31, 35.

³² FAYER 1896/I, 151; BALOGH 482; DOLESCHALL ALFRÉD: *Halálbüntetés. Magyar jogi lexikon* III. Szerk.: Márkus Dezső. Budapest, 1900, 896–901, 898.

³³ VUCHETICH 101.

³⁴ SZLEMENICS 92, 94–95.

³⁵ SZOKOLAY 99, 108–111, 113, 116.

zamosan a halálbüntetés visszaszorítását látta kívánatosnak. A halálbüntetés lehet egyszerű és minősített, az előbbi csoportba tartozik az akasztás, fűvétel és a vízbefojtás. A minősített csoport tovább osztható olyanokra, amelyek külsőleg vagy belsőleg hatnak és az elítélt halálát megelőzően vagy utólag hajtják végre. Gyűjtése szerint a törvények több mint hatvan bűncselekményre írták elő a legsúlyosabb büntetés alkalmazását. Megállapítása szerint 18. század utolsó évtizedétől a törvényszéki gyakorlat enyhült, csökkent az esetek száma és megszűnt a minősített végrehajtás a központi intézkedések hatására. A régi országos gyakorlat szerint nemesekkel és nőkkel szemben csak pallost szabtak ki, nemteleneket akasztással büntették.³⁶

Az 1775–1776-ban felterjesztett rabtabellák alapján a bíróságok a halálos ítéletek felét jószáglopásért hozták, a nagy értékű vagy betöréses lopás és emberölés követte ezt. Az elítéltek kétharmadát felakasztották, a többiek pallossal hajtották végre az ítéletet. Az 1770-es évek végére a végrehajtott halálbüntetések száma jelentősen csökkent, annak ellenére, hogy az elítéltek száma folyamatosan és jelentősen növekedett. A honti „emberevőpert” követő kancelláriai intézkedések következtében 1783 után tovább csökkent a halálos ítéletek száma. Alkalmazásának fő oka az elrettentés volt, ezért, ha egy bíróság illetékességi területén elszaporodtak a bűncselekmények, szigorodott a büntetékiszabás is.³⁷ Az úriszékek által alkalmazott büntetőjogi szankciók között első helyen állt a halálbüntetés. A minősített halálbüntetések közül a karóba húzás és a kerékbetörés a 18. század közepéig előfordult. A leggyakoribb végrehajtási mód az akasztás, a fűvétel és a megégetés volt.³⁸ A legsúlyosabb büntetés alkalmazási feltétele a szándékos befejezett bűncselekmény volt Székesfehérváron, ahol évente egy-két halálos ítélet született. Az 1730-as évekig pallossal hajtották végre az ítéletet, utána az utolsó kivégzésig, 1789-ig a kötél került előtérbe, az akasztófát viszont csak 1841-ben bontották le.³⁹ A szabad királyi városok az országos átlagnál sokkal kisebb arányban alkalmazták a halálbüntetést, például Szeged, Győr, Pozsony, Debrecen és Pest 1771–1775 közötti gyakorlatában az összes rab 1 %-át végezték csak ki.⁴⁰ Debrecen törvényszéke által 1740–1749 között kiszabott büntetések 0,8 %-a volt csak a halálbüntetés, és csak polgárjoggal nem rendelkezőkön hajtották végre. Alkalmazására legtöbbször az élet elleni cselekménynél került sor, de jelentős még a vagyon elleni, valamint a család és nemi erkölcs elleni bűncselekményeknél, sőt a törvényszék kiszabta vallás elleni cselekményeknél is.⁴¹ A Hajdúkerületben 1757–1850 között gyilkosságért tizenöt vádlottat ítélték halálra, de ebből csak kettőt hajtottak végre, mert a fellebbezés után felmentették az elkövetőket vagy szabadságvesztésre mérsékeltek a büntetést, esetleg uralkodói kegyelemben részesültek. A tiszti ügyész szinte minden emberöléssel megvádoltra halálbüntetést kért, de a bíróság ezt a merev felfogást nem követte. A vád minden lopás miatt indult eljárásban a Tripartitum I. rész 15. címe alapján halálbüntetés kiszabását indítványozta. A kerületi törvényszék viszont csak sorozatban elkövetett, vagy nagy kárt okozó, a köznyugalmat jelentős mértékben megzavaró vagyon elleni bűncselekmények többszörös visszaeső

³⁶ PAULER 158–160, 162–164.

³⁷ HAJDU 1985, 116, 128–129; HAJDU LAJOS: Szabad királyi városok büntetőbíráskodása Magyarországon Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedében. *Levéltári Szemle* 38 (1988/1) 23–40, (a továbbiakban: HAJDU 1988) 30; HAJDU 1996, 137, 146–148.

³⁸ KÁLLAY 1985, 295–296.

³⁹ KÁLLAY 1996, 295–297.

⁴⁰ HAJDU 1988, 30–31.

⁴¹ M. ANTALÓCZY ILDIKÓ: *Bűnözés és büntetés Debrecenben a XVIII. közepén*. Debrecen, 2001, (a továbbiakban: M. ANTALÓCZY) 235–237, 239.

elkövetőinél alkalmazta.⁴² Pest vármegyében a halálbüntetést kötéllel vagy pallossal hajtották végre, nemessel szemben akasztás nem volt kiszabható.⁴³ Bihar vármegye törvényszéke „elég gyakran” alkalmazta a halálbüntetést, pallost szabtak ki a nemtelenekre is. Ezt a büntetéskiszabást jelentősen módosította a kegyelmezési gyakorlat, amely során három év szabadságvesztésre módosították a halálos ítéleteket.⁴⁴ Szeged szabad királyi város gyakorlatában nem volt gyakori a halálos ítélet, 1848-ban csak egy rablógyilkossal szemben alkalmazták.⁴⁵

Békés vármegyében „főleg a 18. sz. első felében még sok volt a halálos ítélet is.” Kezdetben a lefejezés majd az akasztás volt a gyakoribb, annyira, hogy a gyulai négyoszlopos akasztófa szűknek bizonyult 1770-ben.⁴⁶ Ez a kép jelentősen módosult, a sedria 1844-ben már nem szabott ki halálbüntetést, és nem került sor jogerős halálos ítélet végrehajtására sem. Egy lótolvaj perében a védő részletesen kifejtette saját és talán a hasonló gondolkodású megyei tisztviselők nézeteit a halálbüntetésről. „Ugyanis csak ott használhatja a’ társaság jogosan és célszerűen a’ halálos büntetést, hol bűnös javulásának lehetlensége tökéletesen bebizonyíthatnák, – és egy uttal az is felállíthatnák, hogy a’ társaság azon bűnös ellen magát védeni másként, – mint a’ kioltás által, – nem képes: – Ilyen esetek csak igen ritkák, lehetnek ’s – minden más esetekben pedig a’ társaság magát bosszúlja meg, midőn egy jóvá tehető embert magától örökre eltaszít. – Továbbá tekintjük a’ büntetés kettős célját t.i. a’ javítást, és a’ példaadást, – mindenik tekintetben alkalmatlan a’ halálos büntetés, mert a’ javulás, az élet elvételével, örökké lehetetlenítettik, – pedig ember mint ember, bárha eltévedt is, jogosan kívánja a’ társaságtól, hogy neki idő és mód engedjék az istenhez térésre, – a’ gyakori példaadás pedig, elfásíthatja a’ kebleket, – és a’ hosszú sorú tettekért egy perczni fájdalommal lakolni, – a’ nép bámulására, ál felfogás szerint hősileg kimúltni, – nem egy dúrva ember kapott már kedvet, herosztraturi dicsőséget találva a’ nagyszerű kimúlás, – és népes halotti kísérekben.” A vád által idézett Hármaskönyv I. rész 15. címében foglaltak szerinti halálbüntetés helyett fogság kiszabását kérte, mert a „törvényt [...] a’ törvényes gyakorlat meggyengítette”. Egyetlen olyan jogeset van, amelyben tényleges büntetésként szerepel a halálbüntetés, egy szándékos gyújtogatóra a megyében kiszabott három év rabságot a Királyi Tábla halálos ítéletre változtatta. Halálbüntetés alkalmazását indítványozta az ügyész egy rablás, két emberölés és két lopás miatt indult formális perben. A fegyveres rablásért „a szelidültebb kor igényeihez alkalmazott gyakorlathoz képest a felperesileg kért halálos büntetés helyett” a bíróság szabadságvesztéssel büntette az elkövetőket. A törvényszék gyilkosság helyett gondatlan emberölésnek minősített egy esetet és a vád által javasolt halálbüntetés helyett egy év rabságot szabott ki. Elvileg gyilkosság miatt alkalmazható lett volna egy perben, de jogos védelmet megállapítva a sedria és a Királyi Tábla is felmentette a vádlottakat. Egy különös és többszörös visszaeső lótolvaj perében a vád ragaszkodott a legsúlyosabb büntetés kiszabásához: „a fenálló

⁴² NAGY 1990, 70., 80.; NAGY SÁNDOR: A hajdúkerületi törvényszék ítélkezési gyakorlata az ember élete elleni bűncselekményekben 1757–1850. *Hajdúsági Múzeum Évkönyve VIII* (1994) 5–79., (a továbbiakban: NAGY 1994) 28, 69.

⁴³ DOMBOVÁRY GÉZA: *Fenyítő eljárás és büntetési rendszer Pestmegyében a XIX. század első felében*. Budapest, 1906, (a továbbiakban: DOMBOVÁRY 1906) 383.

⁴⁴ DOMBOVÁRY GÉZA: Adalékok Biharvármegye XIX. századeleji fenyítőeljárásai gyakorlatához. *Angyal-szeminarium kiadványai 14*. Budapest, 1918, (a továbbiakban: DOMBOVÁRY 1918) 19.

⁴⁵ BOTH 44.

⁴⁶ IMPLÓM JÓZSEF: Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. (1695–1848). *Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 4*. Békéscsaba, 1971, (a továbbiakban: IMPLÓM) 311–312.

törvények s' bűnbeli gyakorlat még eddig azily megrögzött s' vissza esett bűnösre halált mond", de a törvényszék „a halálos büntetéstől felmentvén” három év rabságra ítélte. Egy vádlottra 276 forint ellopásáért az ügyész nem kért halálbüntetést, a Tripartitumról kijelentette: „a szelidült kor kívánatával ellentétben álló fent idézett törvény értelmétől elállva – szigorú börtönbüntetésre” ítéletet javasolja. Egy formális perként indult eljárás két idéző levele tartalmaz hivatkozást az 1527:6. törvénycikkre, amely alapján az orgazdák halálos büntetést érdemelnek, mivel a per sommássá alakult nem derült ki, hogy az ügyész indítványozta-e valójában a halálbüntetés kiszabását, vagy egyszerű formáság volt csak ez a hivatkozás.⁴⁷

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy Békés vármegyében a halálbüntetést olyan végső eszköznek tekintették, amely csak a megrögzött, a társadalom nyugalma folyamatosan, nagymértékben megzavaró bűnelkövetőkkel szemben alkalmazható. A vizsgált évben a megyében ilyen tettes nem fordult elő, ilyen kiemelten súlyos bűncselekmény miatt nem született ítélet.

3. Szabadságvesztés

A legszélesebb körben alkalmazott büntetési nem a reformkor utolsó éveiben már a szabadságvesztés volt, de az elterjedése hosszú időt vett igénybe. A Rákóczi-féle katonai büntető szabályzat két típusát tartalmazta a szabadságvesztésnek, a hosszabb tartamú tömlöcöt és a rövidebb fogságot, amelynek súlyosított végrehajtási módja is volt.⁴⁸ Az 1712. évi javaslat a bírói büntetések közé sorolta a börtönt, amely nem főbenjáró ügyekben volt kiszabható.⁴⁹ Az 1787. évi büntető törvénykönyv a főbenjáró vétkekre a szabadságvesztésnek három típusát különböztette meg: leláncolás, tömlöc nyilvánvaló munkával és tömlöc. Minden fokozatban a büntetés időtartama szerint hat „garádits” volt megállapítható, a büntetés egy hónaptól akár száz évig is tarthatott. Az egyes fokozatok végrehajtási körülményeit is pontosan körülírták, a bilincselés módjától a fekhely kinézetéig. A polgári vétkek büntetései között szerepelt az egy naptól egy évig terjedő fogság, amelynek keményebb és gyengébb végrehajtási módját lehetett előírni, valamint nemesek és köztisztviselőkben álló polgárok számára házi őrizetet is ki lehetett szabni.⁵⁰ Az 1795. évi tervezet tizenhatodik alapelve kimondta, hogy a börtönök lehetnek enyhébbek és keményebbek, a börtönbüntetésre ítélték számára arányos munkavégzést kell előírni pl.: csatornaásás, gátépítés, sóbányászat. A fiatalokúaknak és azoknak, akik a megjavulásra reményt nyújtottak dologházat írt elő. A tervezet átvette a Josephina szóhasználatát a szabadságvesztés két fokozatának említésénél, de a II. rész már nem tett különbséget a börtön és az elzárás között. Nemest és honoráciort nem lehetett közmunkára ítélni, de a tizenhetedik alapelv szerint a börtön helyettesíthető botozással, és fordítva.⁵¹ Az 1839. évi erdélyi javaslatban a rabság büntetés három „rendű” lehetett, Gál László részletesen

⁴⁷ 1844/93, Szűcs Mojsza lótolvaj; 1844/55, 1844/86, 1844/189, Polgár Mária szándékos gyűjtogatás; 1844/79, Seregi János, Nagy János, Szilágyi János, Rátz János, Lintenberg Józsefné, Marján János, Marján Jánosné és Fejes Kis János fegyveres rablás; 1844/34, Juhász József gyilkosság; 1844/59, Csóra Sándor, Darabos Ádám, Frankó András és Marik Mihály gyilkosság; 1844/16, Kis Ferenc lopás; 1844/36, nemes Izsó János és nemes Izsó Rachel orgazdaság.

⁴⁸ MEZEY 259.

⁴⁹ BÓNIS 28; BALOGH 475.

⁵⁰ JOSEPHINA 14–18, 95–99.

⁵¹ HAJDU 1971, 196–198, 398; BALOGH 477.

szabályozta a végrehajtási körülményeket is. Az első, fél évtől öt évig terjedő, „minden nehezítés nélkül”, de békó vason tartással is végrehajtható. A második rendű rabság nem lehetett tíz évnél több, és a végrehajtás során súlyosítani is lehet koplalással, veréssel, közmunkával és más módon. A harmadik rendű szabadságvesztés 10–20 évig vagy életfogytig terjedhet, nehezíthető sötét vagy kisebb helyre zárással is. A súlyos vétségek – olyan „bűnös vagy vétkes tettek”, amelyek nem tartoznak a gonosztettek közé – büntetése viszont árestom, amely 24 órától fél évig terjedhet.⁵² Az 1843. évi javaslatban egyedülállóan domináns a büntetési rendszeren belül a szabadságvesztés, a hat büntetési nem közül három ilyen: életfogytig tartó rabság, határozott ideig tartó rabság és fogság. A fogság generális maximuma egy év, a szabadságelvonó büntetés kezdete az a nap, amikor az elítéltet a végítélet kihirdetése után a büntetés-végrehajtási intézetben elhelyezték. A rabság csak akkor helyettesíthető fogsággal, a fogság dorgálással, ha a beszámítást enyhítő körülmények miatt az előbbi büntetés nagyon súlyos lenne, a javaslatszerkesztői megadták az átváltoztatáshoz a kulcsot is. Életfogytig tartó rabsággal büntethető pl.: gyilkosság, erőszakos közönsülés, gyújtogatás legsúlyosabban minősülő alakzatai. A halálbüntetés-központú szankciórendszer helyébe a szabadságelvonást előtérbe helyező büntetési rendszert állítottak a javaslat kidolgozói.⁵³

Vuchetich a szabadságot megszorító büntetések között elsőként az örökös vagy időleges börtönbüntetést említette, amelynek három típusát különítette el: bilincsre ítélet, dologház és egyszerű börtön. Ezen kívül megkülönböztetett még kitiltást és közmunkát, amely lehetett örökös vagy időleges.⁵⁴ Szlemenics Pál a szabadságot megszorító büntetések között a „határok közé szorítás” és a katonának adás mellett tömlőcről írt. Négy fajtáját különböztette meg: várbeli, fenytőházbeli, munkával összekötött közönséges és egyszerű közönséges tömlőcöt. A várbeli tömlőcöt nehéz és „alkalmatlan” munkával töltötte le az elítélt, a fenytőházhoz bizonyos munka és a körülményekhez képest testi büntetés is járult. A munkával összekötött közönséges tömlőcöt tartotta munkakerülők számára a legjobb büntetésnek, az egyszerű közönséges tömlőcöt viszont erre alkalmatlannak tekintette.⁵⁵ Szokolay István a szabadsági büntetéseknek négy változatát különböztette meg, a fogházak és börtönök, a „nyilvános munkák” és a gályarabság mellett a száműzetést is felsorolta. A korábbi börtönök számos árnyoldalát felsorolta és szembe állította a modern javító fogházakkal. A bevezetendő börtönrendszerrel kapcsolatban egy hét pontból álló követelményrendszert fogalmazott meg. Elvetette a közmunkát, a gályarabságot és a száműzetést, mivel nem felelnek a büntetési céloknak.⁵⁶ Pauler Tivadar a letartóztatás különböző formáit ítélte a leghatékonyabb szankciónak, mert így a büntetés személyes, arányos, osztható, javító és az egyik legkedvesebb javától, a szabadságtól fosztja meg az elítéltet, ennél fogva példaadásra is alkalmas. A végrehajtására szolgáló börtönrendszerek közül a magán rendszert emelte ki, mint a leginkább támogatottat. Két fajtáját különböztette meg a szabadságvesztésnek, börtönt és az ennél enyhébb fogságot. Megállapítása szerint az alkalmazását nem szabályozták, azt a néhány törvényt kivéve, amely egyes bűncselekményekre előírta, a bűnösséghez mérten a bíró bölcs belátására bízták a kérdést. A szabadságvesztés súlyosítható volt a törvényszéki

⁵² GÁL 31–32, 63–64; HAJDU 1992, 23.

⁵³ FAYER 1896/1, 152–153; FAYER 1896/2, 15–18, 20; BALOGH 482.

⁵⁴ VUCHETICH 104–105.

⁵⁵ SZLEMENICS 101–102.

⁵⁶ SZOKOLAY 132–133, 137–138, 140–144.

gyakorlat alapján vassal, közmunkával, böjttel és szeszestaltól való eltiltással, amelyeket a bíróság írt elő.⁵⁷

A 18. században a börtönbüntetés elterjedését a felvilágosodás azon eszméi tették lehetővé, amely szerint könnyen arányosítható, humánusabb és a munkáltatás célszerűbb a halálbüntetésnél. Magyarországon nagyon nehezen honosodott meg, azonban ennek oka nemcsak a kezdetleges börtönviszonyokban keresendő, hanem nemesség ragaszkodásában a „bevált” büntetési rendszerhez. A halálbüntetés és a testi büntetés nyilvános végrehajtásával elérni kívánt elrettentő hatást nem tekintették a szabadságvesztéssel helyettesíthetőnek. Három körülmény segítette elő mégis a gyakorlati alkalmazását, egyrészt az uralkodói intézkedések, másrészt az, hogy a kegyelmezési gyakorlat enyhése miatt inkább rabságot szabtak ki, mert ekkor még nem lehetett fellebbezni. Ehhez járult még, hogy nemesre nem lehetett testi büntetést kiszabni. Akkor büntették az elkövetőt szabadságvesztéssel, ha a bűncselekmény annál súlyosabb volt, hogy botbüntetést alkalmaznak, de a halálbüntetés kiszabása is aránytalan lett volna. A közmunkák nagy munkaerőt igényeltek, ezért szinte mindenkiire közmunka végzését írták elő, azonban a bíróságok gyakorlata a rabtabellák alapján ebben a kérdésben is igen eltérő volt.⁵⁸ A szabadságvesztés az úriszéki gyakorlatban a 17. század közepétől figyelhető meg, de nem szívesen alkalmazták a 18. század első felében sem, részben a rabok elhelyezésének megoldatlansága miatt. Legtöbb esetben vasban végzett közmunkával kapcsolták össze, az áristomot nem lehet a tömlőctől megkülönböztetni az úriszékek szóhasználatában. A 19. század első évtizedeiben egyre kevesebb halálos ítéletet hoztak, inkább három év fogságot szabtak ki.⁵⁹ Székesfehérváron is nehéz kimutatni a tömlőc és az áristom közötti különbséget. A rabokat vason, hideg, rossz szellőzésű, piszkos helyen tartották. A polgároknak más városokhoz hasonlóan a 18. század elején külön ún. Bürgerstubét hoztak létre, akár házi fogságot is előírhatott a bíróság. Határozatlan tartamú büntetés is előfordult a 18. század első felében, de többnyire napokban, hónapokban és években adták meg, az egy évet meghaladó büntetés már igen súlyosnak számított. Könnyítésnek tekintették, ha a büntetés kezdetét az elfogatástól és nem az ítélethirdetéstől számították.⁶⁰ Debrecenben a 18. század közepén a szabadságvesztés időtartama 1–100 napig terjedt, a leggyakoribb az egy hetet meg nem haladó, előszeretettel alkalmazták a határozatlan tartamú arestomot is. A szabadságvesztés nem érte el az összes ítélet 9 %-át, csak néhány esetben írták elő közmunka végzését.⁶¹ A Hajdúkerületben a 18. század második felében csak igen ritkán és viszonylag kis büntetéseket kiszabva alkalmazta a bíróság a szabadságvesztést. A századforduló táján csak a nagyobb kárt okozó lopások elkövetőit büntették legfeljebb három év rabsággal, különben a tolvajokra testi büntetést szabtak ki. A 19. század elejétől vált gyakorivá a szabadságvesztés és mellette a pálcázás lopásért. Az ember élete és testi épsége ellen elkövetett bűncselekmények miatt indult perekben a hajdúkerületi törvényszék által 1757–1850 között hozott szabadságvesztést tartalmazó ítéletek 69,2 %-a nem hosszabb egy évnél, 9,6 %-a éri el vagy haladja meg a három évet. A legrövidebb büntetés tizenöt nap, a leghosszabb öt év.⁶² Szegeden a legsűrűbben alkalmazott büntetési nem 1848-ban a szabadságvesztés volt, amelynek három fajtáját

⁵⁷ PAULER 179, 183, 186–187, 195.

⁵⁸ HAJDU 1985, 133–135, 138, 141; HAJDU 1996, 158–159.

⁵⁹ KÁLLAY 1985, 297–298.

⁶⁰ KÁLLAY 1996, 300–302.

⁶¹ M. ANTALÓCZY 235–239.

⁶² NAGY 1990, 80, 86, 94; NAGY 1994, 70, 72. 3. sz. melléklet.

különböztették meg: rabság, fogság és börtön. A legsúlyosabb a rabság volt, vasban végzett közmunkával és heti két nap böjttel járt. A fogság vagy „apróbb” vagy a városháza udvarán teljesített munkával, „szokott” böjttel esetleg vas nélkül telt el, a börtönre ítéltet nem kötelezték munkára. A rabság két héttől öt évig, a fogság két héttől három hónapig, a börtön pedig hat órától egy hónapig terjedt. A rabság is csak a legritkább esetben haladta meg az egy évet.⁶³ Pest vármegye gyakorlatában a fogház és a börtön azonos fogalmak voltak, a két hónapot meg nem haladó szabadságvesztés esetén az ítélet fogság vagy elzárás lehetett. Az elzárás a törvényszék szerint azt jelentette, hogy az elítélt nem mehetett ki a zárkából. A fogságot a törvényszék az ítéletben súlyosíthatta, böjtöt, szeszestiltól való eltiltást, elzárást, vasat, közmunkát és testi büntetést írhattak elő. A bilincset rendszerint súlyosabb bűncselekmények elkövetőinél alkalmazták, a falba kapcsolás a 19. században már nem fordult elő. A 18. században a közmunka még nem volt általános. A fél évet meghaladó fogság rendszerint közmunkával, az ennél rövidebbet elzárással és vassal szigorították.⁶⁴

Békés vármegyében a leginkább alkalmazott büntetési nem a szabadságvesztés volt, amelynek célszerűségét egy formális perben a védő kifejtette: „a’ börtön sokkal emberibb, sokkal célszerűbb büntetésül szolgál. Itt van alkalma, a’ némad magányban istenét és az emberiséget kiengesztelni maga iránt a’ bűnösnek, – van alkalma érezni húzamosan és kitartóan a’ vétek súlyát, – a’ szigorú fogságot, – van alkalma megýénk czélszerý intézkedése mellett ezeken kívül a’ munkához, és becsület útján kenyérekéréshez hozzászokni.”⁶⁵

3.1. A szabadságvesztés időtartama

A korabeli nézetek és a gyakorlat szerint is a súlyos ítéletek közé tartoznak a három évet elérő és meghaladó szabadságvesztést kimondóak. Tizenegy vádlott ügyében hozott a Békés megyei bíróság ilyen ítéletet, egy esetben szándékos gyújtogatásért három év, rablásért öt év és négy év, valamint jószáglopásért három év rabságot szabott ki a sedria.⁶⁶ Hosszú tartamú szabadságvesztést ritkán alkalmazott a vármegyei törvényszék, talán a fogva tartás körülményei miatt is. Nagy tárgyi súlyú bűncselekmények esetén, néha többszörös és különös visszaesőknél élt a vármegyei bíróság a három évnél hosszabb rabság kiszabásának lehetőségével. A rendi jogfelfogás és korábbi gyakorlat alapján ezek a vádlottak halálbüntetést érdemeltek volna.

Lényegesen gyakrabban látta a bíróság elegendőnek a rövid tartamú szabadságelvonást. Repcelopásért tíz vádlottat, egyet orgazdaságért, három elkövetőt istenkáromlásért és vérengzésért, egy férfit istenkáromlásért és néplázításért, egyet lopásért, két terhelte garázdaságért és vérengzésért és egy elkövetőt vérengzésért ítélték egy hónap szabadságvesztésre. Gyakoriak a hetekben megszabott büntetések is, általában csekély súlyú bűncselekményeknél alkalmazták ezeket. Hat hétben határozta meg a sedria a büntetését két vádlottnak garázdaságért és vérengzésért, négy hétre ítélték két tolvajt, két hét börtönre.

⁶³ BOTH 45.

⁶⁴ DOMBOVÁRY 1906, 307, 329–330.

⁶⁵ 1844/93, Szűcs Mojsza lótolvaj.

⁶⁶ 1844/55, Polgár Mária gyújtogatás; 1844/79, Seregi János, Nagy János, Szilágyi József és Rátz János fegyveres rablás; 1844/93, Szűcs Mojsza lótolvaj; 1844/174, Hajnal András, Debreczeni Mátyás és Szabó Ferenc jószáglopás; 1844/46, 1844/60, Budai Sándor jószáglopás; 1844/47, Piroksa István. Nem derült ki a kérvényből, hogy miért ítélték el.

tön járt kisebb mennyiségű repce eltulajdonításáért öt vádlottnak. Hamisításért egy vádlottat, egyet lopásért, négy embert juh elsikkasztásáért, két elkövetőt pedig garázdaságért és vérengzésért ítéltek két hétre. A megyei törvényszék által kiszabott legrövidebb szabadságvesztés egy hét volt, három férfit vérengzésért, két vádlottat „juhok lopott voltának tudásáért”, három elkövetőt lopásért, egyet pedig vérengzésért ítéltek egy hétre.⁶⁷

Nem a vármegyei törvényszék, hanem a „járásbeli tisztség” hatáskörébe tartoztak a csekély súlyú bűncselekmények, a „kihágások”. A szolgabíró és egy esküdt hozta meg a döntést és vette jegyzőkönyvbe, majd bizonyos időközönként beterjesztették a sedriához. Az itt kiszabott szabadságelvonások közül a legsúlyosabb nyolc napra szült, lopásért szabták ki, a legrövidebb áristom tizenkét órára vonatkozott, ellenszegülés miatt büntettek így egy nőt, átlagosan két-három nap volt a büntetés hossza.⁶⁸

3. 2. A szabadságvesztés számítási módja

A kiszabott szabadságvesztés hosszát jelentősen megnövelheti, ha a jogerős ítélet napjától kezdődik a büntetés, ezért az időtartamok csoportosítása mellett meg kell vizsgálni ezt a kérdést is. A Josephina három rendelkezése tudósít közvetve a szabadságvesztés számítási módjáról. A 24. § szigorúan előírja, hogy a büntetés hosszát mindenkor meg kell határozni az ítéletben. A 29. és a 36. § az elítélt végrehajtási képességének szüneteléséről rendelkezett. Mivel ez a legsúlyosabb fokozatoknál a letartóztatás napjától, más esetekben az ítélet napjától kezdődött, feltételezhető, hogy a büntetés is innen volt számítható.⁶⁹ Az 1795. évi, valamint az 1830. évi magyarországi tervezet és az erdélyi javaslat sem rendelkezett erről a kérdéssel. Az 1843. évi javaslat szerint a kezdetét akkortól kell számítani, amikor „az elítélt a végítélet után büntetése kiállása végett börtönbe vagy fogházba zárattott”.⁷⁰ Pauler Tivadar szerint a hatályos törvények nem tartalmaztak szabályt a szabadságvesztés időtartamára és számítására vonatkozóan sem.⁷¹

A rabtabellák alapján a 18. század utolsó harmadában a rabságot hol az ítélet, hol az elfogás napjától számították, egyes törvényszékek nem időtartamot, hanem határnapot állapítottak meg.⁷² Székesfehérváron könnyítésnek számított, ha a börtönt az elfogástól

⁶⁷ Egy hónap szabadságvesztés: 1844/4, 1844/181 nemes Izsó Antal, nemes Kruchio Ferenc, Domokos Mihály, Öreg Cs. Szabó János, ifjú Cs. Szabó János, ifjú Cs. Szabó Bálint, Gál Gergely, Gál István és Mathi Imre repce lopás; 1844/37, Juhász Lajost orgazdaság; 1844/63, Szelezsán Péter istenkáromlás és vérengzés; 1844/83, nemes Szakács András istenkáromlás és néplázítás; 1844/122, 1844/184, Polczer Márton és Ludvig Ádám istenkáromlás és vérengzés (Ez kérdéses, mert a csatolt periratokban egy hét egyszerű fogház szerepel. A jegyzőkönyvben egy hónapegyszerű fogházat tüntettek fel. Az egyszerű fogház kifejezés miatt az egy hetes időtartam tűnik valószínűbbnek.); 1844/132, Pap András lopás; 1844/159, Diószegi István és Gál Mózes garázdaság és vérengzés; 1844/161, nemes Kállay József vérengzés. Hat hét: 1844/159, Gábor István és Lakatos János garázdaság és vérengzés. Négy hét: 1844/29, Varga József és Csátré István lopás. Két hét: 1844/4, 1844/181, Nagy István, ifjú Czeglédi Bálint, Megyeri Ferenc, Vintze Sándor és nemes Izsó Mihály repcelopás; 1844/10, ifjú Zilahy István hamisítás; 1844/69, nemes Izsó Lajos lopás; 1844/166, Bogdán Gligor, Sipos József, Szabó György és Kovács János három juh elsikkasztása; 1844/159, Imre Péter és Tari Bálint garázdaság és vérengzés. Egy hét: 1844/28, Zsádon Beniamin és Deák Sándor vérengzés; 1844/67, nemes Izsó János és nemes Izsó Gáborné juhok lopott voltának tudása; 1844/69, Csehő Lukács, Varga János és Varga Sándor búza lopás; 1844/70, 1844/180, Mrna János vérengzés.

⁶⁸ 1844/95/1, Szakál András 8 nap lopás; 1844/149/1, özvegy Szabó Ferencné 12 óra ellenszegülés.

⁶⁹ JOSEPHINA 14, 17, 21.

⁷⁰ FAYER 1896/2, 16.

⁷¹ PAULER 187.

⁷² HAJDU 1985, 144.

számították, mivel az ítélet napját határozták meg gyakran a büntetés kezdetének.⁷³ A Hajdúkerületben az előzetes fogva tartásban töltött időt nem számították be a büntetésbe, fellebbezés esetén ez az idő tovább nőtt. A jogerős ítélet kihirdetésének napja volt a kezdete a rabságnak.⁷⁴

Békés vármegyében is igen tarka volt a büntetés kezdetének meghatározása. Ezt mutatja be a megyében is kihirdetett helytartótanácsi rendelet, amelyben megállapították, hogy egyes esetekben a fellebbezett ügyekben az első fokú bíróság ítéletétől, máskor a fellebbviteli ítélet napjától számítják a rabság kezdetét. A felsőbb ítélőszékeket a bíróságok nem tájékoztatják megfelelően, hogy a vádlott szabadlábon van-e, ha nem, akkor megbéklyózták és börtöntették-e. Ezek nélkül „a büntetés számításbani igazságos aránt ki nem fejthetik” a perorvoslati fórumok.⁷⁵ Egy gyűjtogatási ügyben a fellebbezések, az új orvos szakértői vélemények beszerzése annyi időt vettek igénybe, hogy a vádlott kérvényezte a kezességre történő kibocsátását, mert tíz hónappal többet volt már börtönben, mint a nem jogerős három éves büntetése.⁷⁶ Ebben az esetben egyik számítási mód sem tűnik célszerűnek és igazságosnak.

Az ítéletek több mint fele nem határozta meg a büntetés kezdetét, a másik része pedig két csoportra bontható, hol az ítélet napjától, hol a letartóztatás időpontjától kezdődött a büntetés. A bíróság öt ügyben a szabadságvesztést az ítélethozatal napjától számította. Vérengzésért és istenkáromlásért négy hónap rabságra, gondatlan emberölésért a vádlottat egy év rabságra bűntette a sedria. Egy tolvajt két évre, négy elkövetőt fél évre, két vádlottat „egy fertályév mai naptól”, egyet négy hónapra, öt vádlottat három hónapra és egyet két hónapra ítélték lopásért, egy orgazdát pedig fél évre büntettek; a büntetésüket az ítélethozataltól számították.⁷⁷ Ebből kitűnik, hogy elsősorban nagyobb tárgyi súlyú bűncselekmények miatt, közepesen hosszú szabadságvesztés esetén az ítélet napját tekintették a büntetés kezdetének. A büntetés elnevezése nem befolyásolta a számítási módját, a fogság mellett előfordult rabság és tömlöc is. Ez a „mai naptól” kitétel a gyakorlatban komoly zavarokat okozhatott a fellebbezésnél.

A vádlott befogásától tíz perben számították a büntetés kezdetét. Lopásért egy vádlottat három évre, két elkövetőt két évre, kettőt másfél évre, egy vádlottat egy évre, két tolvajt fél évre, egyet négy hónapra, három vádlottat három hónapra, egyet két hónapra, két elkövetőt négy hétre ítélt a törvényszék az „eddig letartóztatás betudásával”. Rablásért két vádlottat öt évet, kettőre pedig négy évet szabott ki a bíróság. Egy vádlott istenkáromlás és előljárónak való ellenszegülés miatt kapott három hónapos ítélete a „befogástól számított”.⁷⁸ Nem határozta meg a sedria, hogy mikortól számítja annak az

⁷³ KÁLLAY 1996, 302.

⁷⁴ NAGY SÁNDOR: Fejezetek a hajdúvárosok és a Hajdúkerület büntetőbíráskodásából. In: *Hajdúsági Múzeum Évkönyve VI* (1987) 83–110, (a továbbiakban: NAGY 1987) 106.

⁷⁵ 1844/57.

⁷⁶ 1844/55, 1844/86, 1844/189, Polgár Mária gyűjtogatás.

⁷⁷ 1844/31, Hegedűs Ignác vérengzés és istenkáromlás; 1844/34, Juhász József gondatlan emberölés; 1844/36, nemes Izsó Imre, Varga István, Bucsí Mihály, Erdei Lukács, Török Bálint, Varga Gábor, Kesztyűs Mihály, Gombai Márton és Borbély Lukács lopás; 1844/40, B. Nagy József orgazdaság, Túri István, Pap János és Nagy Antal lopás; 1844/133, Korpondi József és Béres Sándor lopás.

⁷⁸ 1844/16, Kis Ferenc lopás; 1844/29, Komlós István, Varga József és Csátré István lopás; 1844/67, Szántó Lukács és Erdei Lukács lopás; 1844/72, 1844/146, Nagy Sándorné lopás; 1844/79, Seregi János, Nagy János, Szilágyi József és Rátz János fegyveres rablás; 1844/85, Turkuj Miklós, Bogdán János és Lesi Miklós lólopás; 1844/93, Szűcs Mojsza lólopás, 1844/129, Dezső György és Karagena Mihály lopás; 1844/144, Hangya János és Bagi Mátyás lopás; 1844/157/2, nemes Böncsök Szabó József istenkáromlás és előljárónak való ellenszegülés.

elítéltnek a büntetését, aki rabszökésért fél évet kapott, majd az eredeti vád alapján ökörk eltulajdonítása miatt „még” három évre ítélték.⁷⁹ Huszonkét ügyben a törvényszék nem határozta meg a büntetés kezdő időpontját, mivel döntően rövidtartamú szabadságvesztésekről van szó, az ítélelhirdetés napja látszik valószínűbbnek. Ezek alapján a számítási módszerben következetes gyakorlatot nem figyelhetünk meg.

3.3. Terminológia

Megfigyelhető a forrásokban a szabadságvesztésre használt kifejezések sokszínűsége. Rákóczi Ferenc rendeletében a tömlöc és a fogság fordult elő.⁸⁰ Az 1787. évi törvénykönyv a főbenjáró vétségeknél tömlöcöt írt elő, de ezen belül a végrehajtás módjánál már fogságot említett. A polgári vétkeknél a fogság kifejezés szerepelt, és az ún. házi árestom.⁸¹ Az 1795. évi tervezet is különbséget tett a tizenhatodik alapelvében a végrehajtási fokozatok között.⁸² Gál László a gonoszítottak szabadságvesztés büntetését következetesen rabságnak nevezte, a súlyos vétségekre árestom volt kiszabható. Ez két végrehajtási módot foglalt magában, a letartóztatást és az elzárást.⁸³ Az 1843. évi javaslatban is a végrehajtási fokozatok közötti eltérést figyelhetjük meg.⁸⁴

Vuchetich Mátyás a börtönön belül különböztetett meg három fokozatot,⁸⁵ Szlemenics Pál tömlöcnek nevezte a szabadságvesztést, és ezen belül határozott meg fokozatokat.⁸⁶ Szokolay István szerint a szorosabb értelemben vett szabadságot érintő büntetéseket börtönben, fegyházban vagy fogházban lehetett végrehajtani, a börtönökben nem kényszerítették munkára a rabokat. A régi elkülönítés nélküli szabadságvesztést következetesen börtönnek nevezte a modern javító fogházzal szemben. A külföldi kódexek különböző osztályozásait elvetve egységes fogházat tartott kívánatosnak, szerinte ezen belül kell fokozatokat meghatározni.⁸⁷ Pauler Tivadar a börtönt nevezte meg súlyosabb végrehajtási formának a fogsággal szemben.⁸⁸

Sem az úriszéki gyakorlatban,⁸⁹ sem Székesfehérvár városi törvényszékének irataiban⁹⁰ nem lehet különbséget tenni az áristomnak és a tömlöcnek nevezett büntetési forma között. Debrecen 1740-es években alkalmazott elnevezése árestom vagy börtön volt a szabadságvesztésre, de nem lehet elválasztani a két fogalmat.⁹¹ Szeged gyakorlatában a rabság volt a legsúlyosabb, ezt követte a fogság és a börtön,⁹² Pest vármegyében pedig a fogházat és a börtönt azonos fogalomnak tekintették.⁹³ Bihar vármegye törvényszéke a

⁷⁹ 1844/167, 1844/174, Hajnal András rabszökés.

⁸⁰ MEZEY 259.

⁸¹ JOSEPHINA 13, 16–18, 95, 97–98.

⁸² HAJDU 1971, 398.

⁸³ GÁL 31–32, 63–64.

⁸⁴ FAYER 1896/2, 15.

⁸⁵ VUCHETICH 104.

⁸⁶ SZLEMENICS 101.

⁸⁷ SZOKOLAY 132–133, 139–140.

⁸⁸ PAULER 186.

⁸⁹ KÁLLAY 1985, 297.

⁹⁰ KÁLLAY 1996, 300.

⁹¹ M. ANTALÓCZY 238.

⁹² BOTH 45.

⁹³ DOMBOVÁRY 1906, 307.

tömlöc kifejezést használta, elvértve arestom is előfordult, de csak rövidebb tartamú büntetéseknél.⁹⁴

Békés vármegyében egyetlen vármegyei ítéletben fordult elő az „arestomra” kifejezés, amikor 1836-ban a sedria három hónap szabadságvesztést szabott ki két juh tolvajra. A vizsgált évben ez az elnevezés kizárólag a szolgabíró által járási ügyekben hozott ítéletekben szerepelt, pl.: istenkáromlásért és verekedésért hat nap kenyéren és vízen töltendő áristomot.⁹⁵

Kivételes büntetési formának számított a tömlöc is, csak két perben fordult elő, néplázítás miatt „egy fertályév” tömlöcben letöltendő szabadságvesztést szabtak ki, egy orgazda és egy tolvaj érdemelt félévi tömlöcöt.⁹⁶

Hat jogesetben található meg a börtön kifejezés, a törvényszék egy repcelopás tizen-négvádottját ítélete egy hónap, öt vádlottját két hét börtönre, ez enyhébb büntetési formát jelentett, mert a többi elkövetőt hosszabb rabsággal büntették. Két elkövetőt lopásért ítél el a törvényszék négy hét börtönre. Egy visszaeső lótolvaj perében a védő, nagy kárt okozó lopás, vérengzés és emberölés ügyben pedig az alügyész indítványozta börtönbüntetés kiszabását.⁹⁷ Ezekben a formális perekben viszont inkább rabságnak megfelelő szankcióról lehetett szó.

A két leggyakrabban előforduló kifejezés a fogság és a rabság. Rabságot szabott ki a bíróság nagyobb tárgyi súlyú bűncselekmények elkövetőire, fogságot kevésbé súlyos cselekményekért kaptak a vádlottak. Az egy hónapot rendelő ítéletek közül egy börtönt és egy egyszerű fogházat jelölt, a többinél fogságot vagy rabságot említett a bíróság.⁹⁸ A leghosszabb fogságként kiszabott büntetés éjjeli lopásokért két vádlottra három hónap. Rablásért két férfit öt év rabságra ítél a bíróság, ez a leghosszabb büntetés Békés vármegyében.⁹⁹ A legrövidebb rabságként kiszabott büntetés egy hét, vérengzésért és lopott juhok rejtegetése miatt kaptak ilyen büntetést. Két vádlottat viszont hasonló cselekményért egy hét fogságra ítélték.¹⁰⁰

Az előbbieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy súlyosabb bűncselekmények esetén a sedria a rabságot alkalmazta, amely egy héttől öt évig terjedhetett. A fogság minimuma szintén egy hét volt, de csak három hónapig tarthatott. Ez a rendszer leginkább az 1843. évi javaslatban szereplő szabályozással és Szeged bíróságának gyakorla-

⁹⁴ DOMBOVÁRY 1918, 19.

⁹⁵ 1844/144. Hangya János és Bagi Mátyás juh tolvaj; 1844/149/2, nemes Amrus Sándor istenkáromlás és verekedés.

⁹⁶ 1844/11, Tóth Mihály néplázítás; 1844/40, B. Nagy József orgazdaság és Turi István lopás.

⁹⁷ Kiszabta a törvényszék: 1844/181, nemes Izsó Antal, nemes Kruchio Ferenc, Győri Benedek, Hajdú József, Gábor János, Tandi Imre, Tandi Sándor, Domokos Mihály, öreg Cs. Szabó János, ifjú Cs. Szabó János, ifjú Cs. Szabó Bálint, Gál Gergely, Gál István és Mathi Imre egy hónap, Nagy István, ifjú Czeglédi Bálint, Megyeri Ferenc, Vintze Sándor és nemes Izsó Mihály két hét repce lopás; 1844/29, Varga József és Csátré István lopás. Indítványozta a vád vagy a védelem: 1844/93, Szűcs Mojsza lólopás; 1844/31, Hegedűs Ignác, Hegedűs János és Hegedűs Mihály istenkáromlás és vérengzés; 1844/59, Frankó András gyilkosság; 1844/10, Kis Ferenc lopás.

⁹⁸ 1844/4, 1844/181, nemes Izsó Antal, nemes Kruchio Ferenc, Győri Benedek, Hajdú József, Gábor János, Tandi Imre, Tandi Sándor, Domokos Mihály, öreg Cs. Szabó János, ifjú Cs. Szabó János, ifjú Cs. Szabó Bálint, Gál Gergely, Gál István és Mathi Imre egy hónap, Nagy István, ifjú Czeglédi Bálint, Megyeri Ferenc, Vintze Sándor és nemes Izsó Mihály két hét repce lopás; 1844/122, Polczér Márton és Ludvig Ádám istenkáromlás és vérengzés.

⁹⁹ 1844/40, Pap János és Nagy Antal lopás; 1844/79, Seregi János és Nagy János fegyveres rablás.

¹⁰⁰ 1844/28, Zsádon Beniamin és Deák Sándor vérengzés; 1844/67, nemes Izsó János, nemes Izsó Gáborné, Apró Nándor lopott juhok rejtegetése.

tával mutat hasonlóságot. Az áristom, börtön és tömlöc kifejezések csak elvétve fordultak elő.

3.4. Szabadságvesztés súlyosításai

3.4.1. Közmunka

A bírák nemcsak a büntetés nemét határozták meg, hanem a végrehajtási körülményekre is kitértek. Az elítéltek munkáltatására már az 1787. évi törvénykönyvben számos példát találunk, a leláncolás fokozatán kívül minden elítéltnak valamilyen jellegű munkát kellett végeznie, amely esetleg még súlyosítható is volt.¹⁰¹ A munkavégzés előírása a 1795. évi tervezet tizenhatodik alapelvében is megvan, a börtönbüntetésre ítéltnek arányos mértékű munkát kellett végeznie, méghozzá olyat, amelyből a közönségnek jelentős haszna származik. Példaként felsorolta a csatornaásást, az útjavítást, az erődítmények, gátak építését, a sóbányászatot, a fiataloknak dologházat írt elő.¹⁰² A Gál-féle javaslat minden rabsághoz közmunka végzését írta elő, a nehezebb munka közönséges helyen, a könnyebb a fogház területén volt végezhető. Súlyosíthatta a végrehajtást a „köz munka tétel szaporítása”. A férfiak a második és harmadik rendű rabságnál külső munkát, a nőknek belső házimunkát írt elő a tervezet. A súlyos vétségeknél nem egyértelmű, hogy a testi sanyargatások egyik neme vagy az arestom egyik eleme a közmunka.¹⁰³ Az 1843. évi javaslat is a rabok munkáltatását írta elő, nem közvetlenül, hanem a 9. §-ban a börtönügyi törvényjavaslatra utalva.¹⁰⁴

Vuchetich Mátyás az önálló közmunka mellett a börtönbüntetésre ítélték számára is munkavégzést írt elő, azzal, hogy az egyszerű börtönnél nem kötelező.¹⁰⁵ Szlemenics Pál szerint a tömlöc négy változata közül háromban az elítélt munkára kötelezett.¹⁰⁶ Zsoldos Ignác a börtön nélkülözhetetlen kellékének tekintette a munkavégzést.¹⁰⁷ Szokolay szerint a börtönnel szemben a fegyházban és a fogházban a raboknak munkát kellett végezniük. A nyilvánosan végzett közmunkát és a gályarabságot viszont elvetette, mert az előbbi megalázó, a gályarabság pedig aránytalan szenvedést okoz, így ellenkezik a büntetési célokkal.¹⁰⁸ Pauler Tivadar a törvényszéki gyakorlatot bemutatva a közmunkát a börtönbüntetés súlyosításának tartotta.¹⁰⁹

A 18. század utolsó harmadában közmunkák nagy munkaerő-igénye miatt szinte minden szabadságvesztésre ítéltnek közmunka végzését írták elő.¹¹⁰ Az úriszékek által tömlöcre ítélt legtöbb esetben vasban végeztek közmunkát.¹¹¹ Székesfehérváron a közmunkát végző rabok a város közterületeit tisztították, városi és főként egyházi építkezéseken dolgoztak. Időtartama gyakran nem volt meghatározva, de előfordult tíz évre szóló ítélet is a 18. században. A rabok munkáltatásának ez a módja ráfizetéses volt a

¹⁰¹ JOSEPHINA 16, 18–19, 95, 97, 99.

¹⁰² HAJDU 1971, 398; BALOGH 477.

¹⁰³ GÁL 31–32, 63–64.

¹⁰⁴ FAYER 1896/2, 16.

¹⁰⁵ VUCHETICH 104–105.

¹⁰⁶ SZLEMENICS 101–102.

¹⁰⁷ ZSOLDOS 270.

¹⁰⁸ SZOKOLAY 132, 140–141.

¹⁰⁹ PAULER 195.

¹¹⁰ HAJDU 1985, 138.

¹¹¹ KÁLLAY 1985, 297.

város számára.¹¹² Debrecen 1700-as évek közepi büntetéskiszabási gyakorlatában csak igen kevés nyoma van a közmunka végzésének, építkezési munkát írtak elő például a 2 héttől 1,5 hónapig tartó szabadságvesztés mellé.¹¹³ Szegeden közmunkát csak a rabságra és a fogságra ítélték végeztek, a börtönbüntetés nem járt ilyen kötelezettséggel.¹¹⁴ Pest vármegyében a közmunka a 18. században még nem volt általános, később a fél évet meghaladó fogságot súlyosították így. A közmunka lehetett voltaképpen, házi és konyhai, ezek helyébe a dolgozóházi lépett 1846-tól.¹¹⁵ A tömlöc mellé Bihar vármegyében kiszabtak közmunkát is.¹¹⁶

Békés vármegye is híve volt az elítéltek foglalkoztatásának, főszabály szerint a szabadságvesztéssel együtt járt a közmunka végzése is. Ezt támasztja alá egy védő vélekedése a börtönbüntetés alatt végzett munkáról: „van alkalmi [...] a' munkához [...] hozzászokni”. Ez alapján a munkavégzést az elítélt javításának eszközeként alkalmazták. A vizsgált évben a sedria csak négy perben mellőzte a munkavégzés előírását. Hamisításért két hét egyszerű vason töltendő szabadságvesztést, egy hét rabságot lopottjuhok rejtegetéséért, egy hét fogságot a juhok lopott voltának eltitkolásáért, istenkáromlásért és néplázításért egy hónapot, istenkáromlásért és vérengzésért egyszerű fogházat szabott ki a bíróság, de közmunka előírása nélkül.¹¹⁷

Tizenegy ügyben a szabadságvesztés kiszabása mellett közmunkát is előírtak, de vas nélkül, vérengzésért, lopásért, orgazdaságért, garázdaságért és vérengzésért, valamint három juh elsikkasztásáért hozott ilyen ítéletet a sedria.¹¹⁸

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a megyei törvényszék csak rövid tartamú, legfeljebb három hónap szabadságvesztés kiszabása esetén tekintett el a közmunkától. A közmunkára kötelezés nem járt automatikusan együtt az elítélt vason tartásával. A közmunka végzésének módja nemcsak Gyula csatornáinak tisztítását, útjainak javítását jelentette, hanem 1837-től dologházat is működtetett a vármegye, ahol 1846 végéig zsákok készítek a rabok. A műhely fénykorában 20–25 rabot foglalkoztatott, 1844-re már több kiképzett takács is volt a rabok között.¹¹⁹ Erre utal, hogy egy lopásért elítélten 1844-ben a teljes kárt nem tudták behajtani, mert a helység által részére megvett szövőszéken a megyei börtönben tanult takács mestersége folytatása mellett csak a betevő falatot tudta megkeresni.¹²⁰

¹¹² KÁLLAY 1996, 297–299.

¹¹³ M. ANTALÓCZY 238–239.

¹¹⁴ BOTH 45.

¹¹⁵ DOMBOVÁRY 1906, 330–331, 357.

¹¹⁶ DOMBOVÁRY 1918, 19.

¹¹⁷ 1844/93, Szűcs Mojsza lótolvaj perében Szakál Lajos védő; 1844/10, ifjú Zilahi István hamisítás; 1844/67, Apró Nándor, nemes Izsó János és nemes Izsó Gáborné orgazdaság; 1844/83, nemes Szakáts András istenkáromlás és néplázítás; 1844/122, 1844/184, Polczér Márton és Ludvig Ádám istenkáromlás és vérengzés.

¹¹⁸ 1844/4, 1844/181, Nagy István, Ifjú Czeglédi Bálint, Megyeri Ferenc, Vintze Sándor és nemes Izsó Mihály repce lopás; 1844/28, Deák Sándor és Zsádon Beniamin vérengzés; 1844/29, Komlós István, Varga József és Csátré István lopás; 1844/37, Juhász Lajos lopás; 1844/69, Csehő Lukács, Varga János, Varga Sándor és nemes Izsó Lajos lopás; 1844/70, 1844/180, Mrna János vérengzés; 1844/124, Zsofár János orgazdaság; 1844/158, Markó Julis lopás; 1844/159, Gábor István, Lakatos János, Diószegi István, Gál Mózes, Imre Péter és Tari Bálint garázdaság és vérengzés; 1844/161, nemes Kállay József vérengzés; 1844/166, Bogdán Gligor, Sípós József, Szabó György és Kovács János három juh elsikkasztása.

¹¹⁹ SZABÓ FERENC: Dologház Gyulán 1837–1846. *A gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai* 22. Gyula, 1961, 13–19; IMPLÓM 313–314.

¹²⁰ 1844/101, nemes Dobsa Mihály.

3.4.2. Bőjt

A tulajdonképpen haladó munkáltatás mellett két erősen középkori súlyosítása volt a szabadságvesztésnek. Az egyik vallási, egyházi indíttatású, a középkori bűncselekmény-felfogásban gyökerezik. A heti két nap bőjttel tulajdonképpen a bűncselekménnyel megsértett Isten előtt vezekel az elítélt. A háttérben persze anyagi megfontolások is lehettek. A Rákóczi-féle szabályzatban a fogság szigorított változatában az elítéltet száraz kenyéren tarthatták, ez utal csak az élelmezés módjával való szankcionálásra.¹²¹ Az 1787. évi büntetőkódexben a végrehajtási fokozatoknak megfelelő táplálkozást írtak elő, a legsúlyosabb fogságra ítélet csak kenyéren és vízen lehetett tartani, ez a szigor a végrehajtási fokozat enyhülésével csökkent. A gyengébb fogságot és a polgári vétekért kiszabott szabadságelvontatást is lehetett bőjttel súlyosítani. Minden elítéltet egységesen eltiltottak a vízen kívül minden más italtól.¹²² A tervezetek közül csak az 1839. évi erdélyi tett említést erről a súlyosítási lehetőségről, talán mert vallási jellege miatt nincsen helye világi jogszabályban, vagy a végrehajtás olyan technikai elemének tekintették, amely nem igényel törvényi szintű szabályozást. Gál László nem bőjtnek, hanem kifejezetten koplalásnak és éhezésnek nevezte ezt a súlyosítást. Csak első és második rendű rabság esetén tekintette alkalmazhatónak, hiszen a harmadik rendűnél eleve korlátozott az étkezés. Ha pedig nem lehetett végrehajtani a verést, akkor koplalásra változtatható át. Az arestromra ítélteteket is csak kenyéren és vízen tarthatták koplaltatás címén.¹²³

Vuchetich Mátyás az egyszerű börtönnél kijelentette, hogy lehet könnyebb végrehajtású, azaz bőjt nélküli. Ebből következik, hogy a börtönbüntetés másik két típusánál alkalmazták ezt a súlyosítást.¹²⁴ Pauler Tivadar a törvényszéki gyakorlatot ismertetve megállapította, hogy a börtönbüntetés súlyosítható bőjttel is.¹²⁵ Szeged szabad királyi város bírósága rabságnál heti két nap, fogságnál „szokott” bőjtöt írt elő az elítélt számára.¹²⁶ Pest vármegyében a legtöbb fogságbüntetést heti két nap bőjttel szigorították, az 1840-es években „szokott” bőjtöt határoztak meg. Az úriszékeknél három nap bőjt volt a bevett szokás, de ilyen rendelkezés Győr vármegyében is előfordult.¹²⁷ Bihar vármegyében „minden 2 napi bőjt” járt a tömlöc mellé.¹²⁸

Békés vármegyében igen kivételes esetekben tekintettek csak el az elítélt bőjtöltetésétől, öt perben született ilyen ítélet. Egy nap bőjtöt kapott öt vádlott, a jegyzőkönyvi bejegyzés szerint öt elkövető szintén egy nap bőjtöt érdemelt, de a periratokban már a „szokott bőjt” kifejezés található. Amennyiben ez a kitétel hetente egy nap bőjtölést jelentett, akkor további hat elítélre is érvényes.¹²⁹ Ennek azonban ellentmond az, hogy

¹²¹ MEZEY 259.

¹²² JOSEPHINA 17–18, 97–98.

¹²³ GÁL 31–33, 64.

¹²⁴ VUCHETICH 105.

¹²⁵ PAULER 195.

¹²⁶ BOTH 45.

¹²⁷ DOMBOVÁRY 1906, 321–322.

¹²⁸ DOMBOVÁRY 1918, 19.

¹²⁹ Egy nap bőjt: 1844/10, ifjú Zilahi István hamisítás; 1844/37, Juhász Lajos lopás; 1844/67, Apró Nándor, nemes Izsó János és nemes Izsó Gáborné orgazdaság; 1844/122, 1844/184, Polczér Márton és Ludvig Ádám istenkáromlás és vérengzés; 1844/69, Csehő Lukács, Varga János, Varga Sándor és nemes Izsó Lajos lopás; 1844/70, Mrna János vérengzés. Egy nap vagy „szokott” bőjt: 1844/4, 1844/181, Nagy István, ifjú Czeglédi Bálint, Megyeri Ferenc, Vintze Sándor és nemes Izsó Mihály repce lopás. „Szokott” bőjt: 1844/28, Zsádon Beniamin és Deák Sándor vérengzés; 1844/29, Komlós István, Varga József és Csátré István lopás; 1844/93, Szücs Mojsza lólopás.

hosszú tartamú rabságra szolt az ítélet. Esetleg a három évet elérő szabadságvesztés ártalmaitól akarták megkímélni az elítélteket.

A „járásbeli tisztség” által elbírált ügyekben is gyakran találkozunk bőjtöltetéssel, lopásért három nap kenyéren és vízen töltendő áristomot, istenkáromlásért és „kortszembeli” vérengzésért negyvennyolc óra kenyéren és vízen töltendő áristomot, néhány deszka ellopásáért két nap bőjttel összekötött hét nap fogságot szabtak ki.¹³⁰

3.4.3. Vas

Középkori büntetési forma az elítélt vason tartása is. Kettős célja volt a bilincs alkalmazásának: egyrészt megakadályozta a szökést, másrészt megszégyenítette az így szállított embert. A II. József-féle kódex precízen kidolgozott része a végrehajtási körülményeken belül az elítélt bilincseinek meghatározása. A leláncolás tulajdonképpen a rabot mozgásképtelenné tette, és még a gyengébb fogságot is vasban kellett letölteni. Egyedül a polgári vétkes esetén kiszabható gyengébb fogságnál tekintett el a jogalkotó az elítélt vasra verésétől.¹³¹ A javaslatokban nem szerepel ez a végrehajtási kérdés, kivéve Gál László tervezetét. Több fajtáját is megkülönböztette ennek a súlyosítási formának: békóvas az 1. rendű rabságnál, szorosabb leláncolás a 3. rendűnél, elzárásnál pedig könnyű vas volt alkalmazható.¹³² Vuchetich Mátyás a börtönbüntetés legsúlyosabb változatának a bilincstre ítéletet tekintette.¹³³ Pauler Tivadar a törvényszéki büntetés kiszabás tárgyalásánál megállapította, hogy a bíróság szabadságvesztés mellett elrendelheti az elítélt vason tartását is.¹³⁴ Az úrszékek a fogságot a legtöbb esetben vasban végzett közmunkával kötötték össze.¹³⁵ Székesfehérváron is vasra verték a rabokat, és csak áldozáskor vették le róluk a bilincset.¹³⁶ Szegeden a rabság mellé mindig kiszabták, fogság mellé esetlegesen nem.¹³⁷ Bilincs alkalmazására Pest megyében általában nagyobb súlyú bűncselekmények elkövetőinél került sor, de a rövidtartamú fogság büntetést is szigorították így. Kivételesen kimondták közmunkára ítélet helyett is. A rab falhoz láncolása a 19. században már nem történt meg.¹³⁸ Bihar megye törvényszéke a tömlőcöt súlyosíthatja békóvas előírásával is.¹³⁹

Békés vármegyében egyetlen alkalommal fordul elő, hogy közmunka és bőjt nélkül egyszerű vasban töltendő két hét büntetést szabtak ki. Általában rövid szabadságvesztésnél tekintettek el a vas alkalmazásától, tíz elkövetőt két hétre, kilenc vádlottat egy hétre ítélt így a szék. Egy hónapot elérő vagy meghaladó rabságnál is előfordult ilyen könnyítés, egy esetben három hónapot, négy esetben két hónapot, két vádlottnál hat hetet, két elkövetőnél négy hetet, hat vádlottnál pedig egy hónapot szabott ki a törvényszék vas nélkül.¹⁴⁰

¹³⁰ 1844/95/1, Szilágyi József lopás, 1844/149/3, nemes K. Szűcs József istenkáromlás és kocsmai vérengzés; 1844/183/1, Kovács Mihály lopás.

¹³¹ JOSEPHINA 13, 16–18, 97.

¹³² GÁL 31–32, 64.

¹³³ VUCHETICH 104.

¹³⁴ PAULER 195.

¹³⁵ KÁLLAY 1985, 297.

¹³⁶ KÁLLAY 1996, 300.

¹³⁷ BÓTH 45.

¹³⁸ DOMBOVÁRY 1906, 329–330.

¹³⁹ DOMBOVÁRY 1918, 19.

¹⁴⁰ Egyszerű vas: 1844/10, ifjú Zilahi István hamisítás. Egy hónap alatt: 1844/4, 1844/181, Nagy István, ifjú Czeglédi Bálint, Megyeri Ferenc, Vintze Sándor és nemes Izsó Mihály repcelopás; 1844/28, Zsádon

A „járásbeli tisztség” által elbírált ügyek között található egy verekedő ügye, aki negyvennyolc óra kenyéren és vízen eltöltendő fogságot kapott, ebből napi két órát kurtavasban kellett eltöltenie.¹⁴¹

A fentiek alapján Békés vármegye törvényszéke a három hónapot meg nem haladó szabadságvesztéseknél mellőzte az elítélt vasra verését, de nem következetesen, a legkülönbözőbb bűncselekmények elkövetői mentesültek alóla.

3.5. Végrehajtási körülmények

A szabadságelvonó büntetések kapcsán érdemes megvizsgálni a végrehajtási körülményeket is. A büntetőjogi reformok egyik kulcskérdése volt az egyre elterjedtebb szabadságvesztés végrehajtásának humánusabbá tétele. Ennek eredménye lett az 1843. évi börtönügyi javaslat, amely a kor legmodernebb eszméit tükrözte. Az egyetlen működő országos fegyház 1831-ben megszűnt Szegeden, így a vármegyékben, egy-két kivételtől eltekintve, a korábbi tömlöcöztetési feltételek mellett tartották az elítélteket és az ítéletre várókat.¹⁴²

A Békés megyei rabok 1793-óta voltak a megyei tömlöcben, ekkor nevezték ki az első tömlöctartót is.¹⁴³ A jegyzőkönyv három bejegyzése ad tájékoztatást a vármegye börtönében az 1840-es évek közepén uralkodó állapotokról. Az alispán kérésére 1844-ben megvizsgálták a börtönt, és igen rossz állapotban találták. Szükségnek tartották a kijavítást, ha másért nem is, de legalább a szökések megakadályozása végett. A következő évben ismertették részletesen a börtön állapotát, és a javításához szükséges javaslatokat. A közgyűlés által kiküldött bizottság fő feladata a „rabok közötti betegségek elhárítása” érdekében szükséges intézkedések kidolgozása volt, ezt teljesítve hat pontban foglalta össze észrevételeit és javaslatait. „Miután a földszínen lévő igen lesüppedt börtönök a tudva lévő bűzhödtt levegőjű csatorna kiáradása alkalmával annyira átalnedvesülnek, hogy a rabok gúnyái, és egyéb holmijai elrothadnak”, javasolták a csatorna betemetését és a padlószint megemelését. Indítványozták, hogy minden rab kapjon egy priccset és szalmazsákot, fürdőkád beszerzésével lehetővé tették volna nyáron a heti egyszeri fürdést. Egyenruha bevezetését is szükségesnek látták, mert a szegényebb sorsú rabok nem tudták magukat ruhával ellátni. A rabok egészségének megőrzése miatt javasolta a választmány a napi két óra sétát a vármegyeház udvarán, nyáron a munkát az udvaron felállított sátorban akarták megvalósítani. A probléma valódi megoldását egy korszerű börtön megépítése jelentette volna, de a körülmények csak ilyen intézkedések megtételét tették lehetővé. A törvényszék a sétával kapcsolatos javaslatot elfogadta, mert nem került pénzbe, a többi a közgyűlés elé terjesztették. A másodispán

Benjamin és Deák Sándor vérengzés; 1844/67, Apró Nándor, nemes Izsó János és nemes Izsó Gáborné orgazdaság; 1844/69, Csehő Lukács, Varga János, Varga Sándor és nemes Izsó Lajos lopás; 1844/70, 1844/180, Mrna János vérengzés; 1844/166, Bogdán Gligor, Sipos József, Szabó György és Kovács János lopás. Egy hónapot meghaladó: 1844/29, Komlós István, Varga József és Csátré István lopás; 1844/37, Juhász Lajos lopás; 1844/83, nemes Szakáts András istenkáromlás és néplázítás; 1844/122, 1844/184, Polczér Márton és Ludvig Ádám istenkáromlás és vérengzés; 1844/124, Zsofár János orgazdaság; 1844/132, Pap András lopás; 1844/158, Markó Julis lopás; 1844/159, Gábor István, Lakatos János, Diószegi István, Gál Mózes, Imre Péter és Tari Bálint istenkáromlás és vérengzés; 1844/161, nemes Kállay József vérengzés.

¹⁴¹ 1844/95/2, nemes Czeglédi János verekedő.

¹⁴² MEZEY BARNA: *A magyar polgári börtönügy kezdetei*. Budapest, 1995, 13–14.

¹⁴³ KARÁCSONYI JÁNOS: *Békés vármegye története I*. Gyula, 1896, (a továbbiakban: KARÁCSONYI) 413; IMPLON 312.

két évvel későbbi véleménye szerint, amelyet szintén a közgyűlés elé terjesztett a törvényszék, a börtön túlszűfolttsága miatt szükséges a férőhelyek és az őrszemélyzet számának növelése.¹⁴⁴ Ez oda vezetett, hogy 1848-ra bővíteni kellett a tömlőcöt és emelni a hajdúk létszámát.¹⁴⁵ Ilyen börtönviszonyok mellett egyáltalán nem meglepő, hogy öt évnél hosszabb büntetést nem szabtak ki, és a rövid tartamú büntetések domináltak.

A börtönlakók a megyei seborvos rendszeres felügyelete alatt voltak, de a körülmények miatt a betegek teljes ellátása nem volt lehetséges. Egy három évre ítélt rab 1844. július 2-án kérvényezte, hogy engedjék ki kezességre, mert 1843 februárjában „nagy támadás keletkezett” az oldalán, amelynek kezelésével a seborvos felhagyott. A vármegyei főorvos jelentése szerint, ha hazaengednék egy hónapra, elősegítené a gyógyulását, ezért megengedték, hogy egy hónapig naponta kétszer elmenjen egy öregasszonyhoz kezesség mellett. A nyári munkák miatt a kezesek nem tudtak érte menni, így kérte, hogy egy teljes hónapra adják ki kezességre.¹⁴⁶

4. Testi büntetések

Az 1707. évi katonai büntető szabályzat a testi büntetések közül márcsak a testfenyítőt szabályozta, vesszőzést, pálczázást és “keményen való” pálczázást lehetett kiszabni.¹⁴⁷ Az 1712. évi javaslat a testi büntetéseket az arbitriarius büntetések közé sorolta, így a körülmények mérlegelése után nem főbenjáró perben lehetett kiszabni.¹⁴⁸ Az 1787. évi törvénykönyv nemcsak önállóan kiszabható büntetésnek tekintette a testi büntetést (pálczázás, ostorozás, vesszőzés), hanem a leláncolás mellett végrehajtási elemnek, a fogságnál és a közmunkánál pedig súlyosításnak is előírta. Egyszerre legfeljebb 100 ütést lehetett az elítélten végrehajtani főbenjáró cselekményért. A polgári vétkek büntetéseiről szóló részben a jogalkotó aprólékosan szabályozta a végrehajtás eszközét és az elítélt testhelyzetét is.¹⁴⁹ Az 1795. évi tervezet tizenkettedik alapelve tárgyalta a testi büntetéseket. Előírta, hogy vagy a nyilvánosság kizárásával, vagy nyilvánosan, lehetőleg az elkövetés helyszínén kell végrehajtani az ítéletet, a férfiakra botot, a nőkre korbácsot kell alkalmazni. A honoráciorokra testi büntetés nem szabható ki. Részletekben kiszolgáltattott száz bot egy év börtönnel azonos, egy hónap huszonöt botütéssel ér fel. A két büntetési nem ennek következtében átváltható lett.¹⁵⁰ Az 1830. évi javaslat szerint egyszerre legfeljebb ötven botot lehetett végrehajtani, nemesekkel szemben pedig nem alkalmazható.¹⁵¹ A Gál-féle tervezet nem ismerte önálló szankcióként a gonoszítottaknál a testfenyítő büntetéseket, hanem a rabság nehezítéseiként fogta fel. Egyik fajtája a verés, amely férfiagnál pálca, nőknél korbács, ifjaknál vessző lehet, a másik a megbélyegzés, amely többszörös visszaeső, szökött raboknál alkalmazható. Részletesen szabályozta a végrehajtási körülményeket. A súlyos vétségeknél viszont önálló szankció volt a verés.¹⁵²

¹⁴⁴ 1844/168; 1845/117; 1846/148.

¹⁴⁵ IMPLON 370.

¹⁴⁶ 1844/107, 1844/111, 1844/112, Szűcs Mojsza lótolvaj.

¹⁴⁷ MEZEY 259.

¹⁴⁸ BÓNIS 28; BALOGH 475.

¹⁴⁹ JOSEPHINA 13, 16, 19, 95–96.

¹⁵⁰ ANGYAL PÁL: Testi büntetések. *Magyar jogi lexikon* VI. Szerk.: Márkus Dezső. Budapest, 1907, 591–594, (a továbbiakban: ANGYAL) 593; HAJDU 1971, 198, 398–399; BALOGH 477.

¹⁵¹ FAYER 1896/I, 147–148; ANGYAL 593.

¹⁵² GÁL 31–34, 63–64.

Az 1843. évi javaslatból szerkesztői a halálbüntetéssel együtt kihagyták, mert a rendi büntetőjogi felfogással való szakítást ezzel is ki akarták fejezni.¹⁵³

Vuchetich a testi büntetéseket két csoportra osztotta, testcsonkítókra és testfenyítőkre. A csonkító büntetéseket már szerinte nem alkalmazták, a vesszőzés, a botozás és a korbácsolás viszont nyilvánosan és zártan is végrehajtható volt.¹⁵⁴ Szlemenics Pál tankönyvében öt fajtáját ismertette a testfenyítő büntetéseknél, a vesszőzés és a pálcázás még szokásos büntetés volt, de a csonkítást, seprűzést és bélyegsütést egyáltalán nem alkalmazott büntetési nemnek tekintette. A fenyítőházbeli tömlőc mellé testi büntetést is kiszabhattak. Szlemenics ismertette a polgári eszmék terjedésével fokozatosan háttérbe kerülő botbüntetésre vonatkozó korlátozásokat, például, hogy az 1791:43. tc. szerint a büntetendő személy életkorát, egészségét és testi felépítését a bírónak figyelembe kell vennie. A Helytartótanács 1820. április 4-én hozott 9134. számú rendelkezése szerint kihágások esetén legfeljebb tizenkét bot volt kiszabható. Az elítélre negyedévenként egyszer huszonöt botot lehetett kiszabni, ha ennél többről szól az ítélet, csak félévenként lehet azt végrehajtani az 1836:17. tc. alapján.¹⁵⁵ Szokolay István a testi büntetéseket két csoportra osztotta, csonkításokra és veretésekre. Megállapította, hogy a testcsonkítást a gyakorlat kiiktatta a büntetések köréből, a vesszőzés és a botozás még létezik, de már megtörténtek a lépések a teljes eltörlésére.¹⁵⁶ Pauler Tivadar megállapítása szerint a régen igen gyakori botbüntetés alkalmazása már visszaszorult. A vesszőzést és a korbácsolást mindig hatósági emberek hajtották végre, korábban nyilvánosan, majd a nyilvánosság kizárásával, a nemeseket és a városi polgárokat nem büntették így. A Királyi Táblához való fellebbezést az 1791:43. törvénycikk tette lehetővé egyszerre végrehajtandó száz bot esetén. A tizennyolc évnél fiatalabbakat korbács vagy bot helyett 1845-től csak vesszővel lehetett fenyíteni, a botozás vallatásnál való alkalmazását már 1818-ban megtiltották.¹⁵⁷

A 18. század utolsó harmadában a vádlottak nagy többségét testi büntetésre ítélték, más büntetés mellett is alkalmazták, néha nemeseket is büntettek így. Csavargásért, kisebb lopásért, verekedésért, paráznaságért szabtak ki botbüntetést. A férfiakra botot, nőkre ostort vagy korbácsot írtak elő, gyerekeket vesszővel büntették, végrehajtására vagy nyilvánosan vagy zártan került sor. Ez volt a leggyorsabban végrehajtható és a legjobban arányosítható büntetési nem a kortársak szemében.¹⁵⁸ A testi fenyítés az úri-székeknél is igen jelentős büntetési nem volt, bottal vagy pálcával hajtották végre, nőknél korbácsot alkalmaztak. A büntetési nemek között átválthatóság volt, leggyakrabban a testi büntetést pénzzel váltották meg vagy a pénzbüntetést változtatták botozásra, mert az elítélten nem lehetett behajtani.¹⁵⁹ Székesfehérváron a testi fenyítések közül a bot, korbács, seprű és a vessző volt ismeretes, tehetős polgárokat viszont nem büntettek ilyen módon. A végrehajtás előtt a seborvos vizsgálta meg az elítéltet, a teljes ütés harminckét, a fél ütés tizenhat botot jelentett, legfeljebb száz botütést szabtak ki egyszerre, mert ez egyenlő volt a halálbüntetéssel. A korbácsot súlyosíthatták úgy, hogy tuskével hajtották végre, vesszőt csak ritkán és fiatalokkal szemben alkalmaztak. Enyhítésnek tekintet-

¹⁵³ FAYER 1896/1, 237; ANGYAL 593.

¹⁵⁴ VUCHETICH 103.

¹⁵⁵ SZLEMENICS 96, 101.

¹⁵⁶ SZOKOLAY 119–122, 125.

¹⁵⁷ PAULER 170–173.

¹⁵⁸ HAJDU 1985, 147–149, 154; HAJDU 1996, 153.

¹⁵⁹ KÁLLAY 1985, 290, 303–304.

ték, ha a végrehajtás a nyilvánosság kizárásával történt.¹⁶⁰ Szeged gyakorlatában 1757–1772 között az összes ítélet 66 %-a tartalmazott testi büntetést, a szabad királyi városokban ebben az időszakban a végrehajtásra csaknem mindig nyilvánosan került sor.¹⁶¹ Debrecen 1740–1749 közötti bírói gyakorlatában a kiszabott büntetések fele testi büntetés, de polgárjoggal rendelkezővel és nemessel szemben nem alkalmazták. Legfeljebb 100 ütést határoztak meg, legtöbbször 18–32 csapás volt a büntetés. A férfiakon pálcával vagy ritkán furatossal, a nőkön és a fiatalokon korbáccsal hajtották végre rendszerint a városháza udvarán. Nyilvános végrehajtása miatt a megszegényítő büntetések közé is besorolható a hóhér általi megvesszőzés vagy kicsapatás.¹⁶² A Hajdúkerületben 1776–1800 között a kisebb kárt okozó lopásokat testi büntetéssel büntették, majd a 19. század elejétől szabadságvesztés mellett pálcázásra ítélték a tolvajokat.¹⁶³ Szegeden 1848-ban nem voltak tipikusak azok a perek, amelyben testi büntetést szabtak ki. Negyedévenként vagy egy alkalommal huszonöt botot vagy tizenkét korbácsot írt elő a törvényszék.¹⁶⁴ Pest vármegyében a fogságot testi büntetéssel is súlyosíthatták. A testi büntetés lehetett bot, pálca, korbács, vessző és seprű. Ez utóbbi német eredetű, Pest megyében is csak egyszer használták. Bottal hajtották végre a tizennyolc évnél idősebb férfiakon a büntetést, de erősebb testalkatú nőknél is alkalmazták. Egyszerre huszonötöt, vagy a kegyelmi leiratok alapján ötvenet vertek az elítélte. A korbácsot nők és fiatalok büntetésének tekintették, vesszőt csak elvétele használtak felnőttekre, ez a serdületlenek büntetése volt. Ha a vádlotton valamilyen akadály miatt testi büntetést nem lehetett volna végrehajtani a törvényszék erre hivatkozva súlyosabb fogságot szabott ki. Ha az akadály az ítélethozatást követően merült fel, igazolni kellett fennállását.¹⁶⁵ Bihar vármegyében a szabadságvesztés mellé botot, vesszőt, pálcát és seprűt is kiszabhattak. Nemes embert nem büntettek testi büntetéssel, ha mégis megtörtént, akkor utólag követelhetette az elítélt az átváltoztatást.¹⁶⁶ Angyal Pál a vesszőzést, a botozást és a korbácsolást olyan büntetési nemnek tekintette, amely „rendszerint a nyilvánosság kizárásával hajtatott végre.”¹⁶⁷ Ennek ellentmond azonban minden eddig ismert forrás, hiszen a pálcázás kifejezett kelléke volt a nyilvánosság. Az 1830-as években kezdődött el a nyilvános végrehajtás megszüntetésének folyamata, egyre több törvényszék tette zárttá a botozást. A következő évtized elején a legtöbb törvényhatóság a nyilvános végrehajtást megtiltotta, majd lassan a megyék állást foglaltak a testi büntetések megszüntetése mellett.¹⁶⁸ Békés vármegye törvényszéke 1842-ben már elvileg nem szabott ki botbüntetést. A folyamat báró Wenkheim Béla alispánsága alatt kezdődött, az utolsó öt évben csak büntetett előéletűeket ítélték botozásra. Fogházzal sújtott elítéltet botozni, újra megbüntetni nem lehetett. A csabai jobbagyközség kihágásokban hozott ítéletei alapján fő büntetési nem a botozás volt, nyolctól huszonnégy botig büntettek. A megyei közgyűlés 1842-ben a községi eljárások ilyen jogosultságát megszüntette. Ettől kezdve a megyei szolgabíró egy esküdtjével törvényes eljárás és jegyzőkönyvvezetés mellett büntethetett testi büntetéssel. Bé-

¹⁶⁰ KÁLLAY 1996, 304–306.

¹⁶¹ HAJDU 1988, 32, 34. I. táblázat.

¹⁶² M. ANTALÓCZY 235–239.

¹⁶³ NAGY 1990, 86, 94.

¹⁶⁴ BOTH 44.

¹⁶⁵ DOMBOVÁRY 1906, 329, 366–368, 371–373.

¹⁶⁶ DOMBOVÁRY 1918, 20.

¹⁶⁷ ANGAL 592.

¹⁶⁸ DOMBOVÁRY 1906, 369–370; VARGA JÁNOS: Megye és haladás a reformkor derekán (1840–1843) I. Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 11. Kaposvár, 1980, 177–243, 230; KABÓDI – MEZEY 78.

kés vármegye közgyűlési levelezőjének egy hírlaphoz küldött tudósítása szerint „800 év óta” most először nem büntetnek bittal.¹⁶⁹ A vármegye fenytő törvényszéke tulajdonképpen nem szabott ki 1845-től botbüntetést, 1845-46-ban négy perben 7 ilyen elítélt volt.¹⁷⁰

Ez a kép jól jellemzi a korszakot, hiszen a megyei bíróság igen ritkán alkalmazta ezt a rendi büntetési formát. A Helytartótanács 1844-ben kelt 11929. számú rendelete szerint a tizennyolc év alatti fiatalokat csak vesszővel lehet büntetni, ezt a törvényszék tudomásul vette.¹⁷¹ A vizsgált évben öt jogesetben merült fel a testi büntetés kérdése. Egy társaságot vérengzéssel és istenkáromlással vádoltak, az ügyész az 1562:42. és 1659:42. törvénycikket idézve említette, hogy az istenkáromlók büntetése vesszőzés, de kérte a törvényszéket, mivel „a fent idézett törvények értelméhez képest – a menyiben a vesszőztatás már Korszerűtlenné vált – súlyos börtönöztetéssel fenytetni” a vádlottakat. Egy uradalmi hajdú kapott fél év rabság mellé két részletben végrehajtandó ötven pálcá büntetést, mert elnézte némi készpénz ellenében a nyomtató jobbágyok lopásait. A Királyi Tábla egy ökör- és lótolvaj ítéletét megváltoztatva két év rabság mellett félévente harminc pálcát szabott ki. Megrögzött lótolvajt ítélték három év rabságra úgy, hogy félévente harminc pálcát is el kellett viselnie. Két tolvajt három hónap áristomra és utána huszonöt pálcára büntette 1836-ban a sedria.¹⁷²

A „járásbeli tisztség” által elbírált ügyekben nem fukarkodtak a testi büntetésekkel, általában tizenkét pálcát szabtak ki, de egy férfi húsz korbácsütést kapott, mert ok nélkül megvert valakit az utcán és a vetésbe többször bement a juhokkal. Lopásért és istenkáromlásért büntettek tizenhat pálcával, egy „feslett életű nő személy” tizenkét korbácsütést szenvedett el, mielőtt visszakísérték lakhelyére.¹⁷³

A fentieket összefoglalva testi büntetések tekintetében Békés vármegye a haladó eszméket követte, kivételesen alkalmazta ezt a büntetési nemet. A vizsgált évben csak nagy tárgyi súlyú bűncselekmények elkövetőivel szemben szabták ki, a szolgabíró által elbírált ügyekben viszont gyakran előfordult.

5. Bírói büntetések

Békés vármegye által alkalmazott büntetések között vannak olyanok, amelyek nem tartoznak a halálbüntetés, a szabadságvesztés és a testi büntetések körébe. Ezeket összefoglaló néven bírói büntetésnek nevezhetjük. A törvényszék öt bírói büntetést ismert: „dorgálás”, „eddigi fogság” vagy „behurcolás betudása büntetésül”, pénzbüntetés, nyilvános megkövetés, valamint az „elítélt visszakérése hazájába”.

¹⁶⁹ FAYER 1896/1, 21; DOMBOVÁRY 1906, 378; ERDMANN GYULA: Autonómia és igazságszolgáltatás Békéscsabán a kései feudalizmus végén. *A hétköznapiok historikuma*. Szerk.: Dusnoki-Draskovich József – Erdész Ádám. Gyula, 1997, 50–66., (a továbbiakban: ERDMANN) 50, 55.

¹⁷⁰ KARÁCSONYI 414.

¹⁷¹ 1844/139.

¹⁷² 1844/31, Hegedűs Ignác, Hegedűs János és Hegedűs Mihály vérengzés és istenkáromlás; 1844/4, 1844/181, Pfeifer József uradalmi hajdú lopás; 1844/60, Budai Sándor jószáglopás; 1844/93, Szűcs Mojsza lólopás; 1844/144, Hangya János és Bagi Mátyás lopás 1836-ban.

¹⁷³ 1844/183/7, Kovács Gergely verekezés és tilosban járó juhok; 1844/95/1, Szilágyi József lopás; 1844/149/4, Bökfi Gergely istenkáromlás és engedetlenség; 1844/183/2, Szűcs Erzsébet „feslett életű nő személy”.

A Rákóczi-féle szabályzat ismerte a jószágvesztést és a pénzbüntetést, a szégyenbüntetésekről viszont nem tett említést, pedig a gyakorlatban alkalmazták.¹⁷⁴ Az 1712. évi javaslat által felsorolt bírói büntetések a börtön és a botozás, amelyek a reformkorra elvesztették kivételes jellegüket és a gyakorlatban rendes büntetéssé váltak.¹⁷⁵ Az 1787. évi kódex önálló büntetésként ismerte a nyilvános megbélyegzést a legalább harminc évre ítélt elkövetőknél. A főbenjáró vétkekért ki lehetett szabni önállóan a szégyenállást, súlyosbíttásként a jószágvesztést, a nyilvános kihirdetést és a nemesség elvesztését, valamint külföldieknél a kitiltást titkos megbélyegzéssel. A polgári vétkeknél csak a tiltott játéknál szerepelt a pénzbüntetés, alkalmazható volt a becstelenítő büntetés is. Nem lehetett viszont szülőhelyről kitiltani, és nem lehetett ezzel a szankcióval a keresettől megfosztani az elítéltet.¹⁷⁶ Az 1795. évi tervezet hetedik alapelve a nyilvános megkövetést, mint hatósági személyek megsértéséért kiszabható büntetést tárgyalta. A huszonkettedik alapelv a meghatározott helyről való kitiltást szabályozta, amely akkor alkalmazható, ha az elkövető jelenléte a helység lakosaira veszedelmes lenne. A kitiltás szabályait a Josephinából vették át, de annak humánus garanciális megoldásai nélkül, előtte a magyar jog nem volt ismert ez a büntetési nem. A huszonharmadik alapelv foglalkozott a pénzbüntetés kérdésével, általában büntetésként nem alkalmazható, kivétel, ha a törvény előírja, honoráciorok esetében a börtön átváltoztatható pénzbüntetésre.¹⁷⁷ Gál László javaslata a rabság súlyosításaként tartalmazta a megsegyenítő büntetések közül a „szégyen poltzra való” kiállítását, a megbélyegzést, a gonosztevő ésa tett kihirdetését, a becsületvesztést, kiváltságoktól történő eltiltást és a pénzfizetést. Az országból való kiutasítást csak idegenekkel szemben lehetett kiszabni, helyi lakosok csak egy adott helységről tilthatók ki. A súlyosabb vétségek szankciójaként az arestom és a testi sanyargatások mellett a vagyonok elvétele, kiutasítás, némely polgári jogoktól eltiltás, pénzfizetés és megfedés vagy megkövetés található meg a javaslatban.¹⁷⁸ Az 1843. évi büntetőjogi javaslat a pénzbüntetést csak ott engedte alkalmazni, ahol a törvény világosan előírta. Hivatalvesztés helyett lehetett a 28. §-ban meghatározott módon kiszabni, a 31. § alapján pedig fogságbüntetésre változtatni. A 21. § alapján a bíró akkor dorgálhatja meg az elkövetőt, ha a legrövidebb időtartamú fogság is súlyos büntetés lenne. Ez a polgári elveknek megfelelő egyszeres leszállás intézménye.¹⁷⁹

Vuchetich Mátyás a pszichológiai büntetések között tárgyalta a becstelenítő szankciókat és a vagyoni büntetéseket. A szabadságot korlátozó büntetések között részletezte a kitiltás szabályait.¹⁸⁰ Szlemenics Pál osztályozása szerint a polgári jogokat megszorító büntetések közé tartozik a száműzés, amely történhet országrészek között is. Lehet örökös vagy ideiglenes, olyan bűncselekményeknél alkalmazható eredményesen, ahol a helyi körülmények segítettek elő az elkövetést. A pénzbüntetést nem tekintette jó büntetési nemnek.¹⁸¹ Szokolay István a pénzbüntetés jogosultságát csak csekélyebb vétségek-nél ismerte el, felhívta a figyelmet a káros következmények megelőzésére is. A becstelenítési büntetések közé sorolta többek között a bocsánatkérést a bírói dorgálást, de nem tartotta célszerűnek, mivel a vádlottak lelki alkata és műveltsége általában nem

¹⁷⁴ MEZEY 259–260.

¹⁷⁵ BÓNIS 28; BALOGH 475.

¹⁷⁶ JOSEPHINA 13, 15, 19–22, 95–97, 99.

¹⁷⁷ HAJDU 1971, 200, 399–400; BALOGH 478.

¹⁷⁸ GÁL 32–34, 63–66.

¹⁷⁹ FAYER 1896/2, 17–20; BALOGH 482.

¹⁸⁰ VUCHETICH 105–111.

¹⁸¹ SZLEMENICS 99, 104.

megfelelő hozzá. A becstelentető büntetéseket, mint a szégyenkő, pellengér, kifejezetten károsnak ítélte.¹⁸² Pauler Tivadar a becsületbüntetések közé sorolta a bírói megdorgálást és a bűnvádi per büntetésül betudását. A pénzbírságot a kisebb, főként nyereségvágyból elkövetett bűncselekmények büntetésének tartotta.¹⁸³

A 18. században az adófizetők kímélése érdekében központi intézkedések születtek a pénzbüntetés visszaszorítására. Gyakori mellékbüntetés volt az uradalom, város vagy megye területéről történő kitiltás, mindenféle bűncselekménynél éltek vele a bíróságok. Ritkán tartalmaztak a rabtabellák bejegyzést nyilvános megkövetésről.¹⁸⁴ A pénzbüntetés ellen a kormányzat határozottan fellépett, a bírságolási gyakorlatot vissza is szorította.¹⁸⁵ Az úriszékek újabb bűncselekmények elkövetésének megakadályozására használták az uradalomból való kitiltást. A pénzbüntetés viszont már a 18. század elején elvesztette korábbi jelentőségét.¹⁸⁶ Székesfehérváron a kitiltást rendszerint más büntetéssel együtt szabták ki, elsősorban csavargókra, mivel a nemkívánatos elemektől való megszabadulás eszköze volt, de kivételesen polgárra is. Egy részét az elítélteknek nemcsak egyszerűen száműzték, hanem születési helyére toloncolták vissza. A pénzbüntetés a testi büntetésekén kívül a leggyakrabban alkalmazott büntetési nem volt.¹⁸⁷ A szabad királyi városokban a 18. század harmadik negyedében a pénzbüntetést kizárólagos és alternatív szankcióként egyaránt alkalmazták, részben azért, mert a befolyt összeg az előjárókat illette meg. Szegeden az 1760–70-es években az ítéletek 16 %-a szólt ilyen büntetőjogi szankcióról, pellengért, kitiltást és egyéb büntetéseket az esetek 6 %-ában szabtak ki.¹⁸⁸ Debrecenben a 18. század közepén igen jelentős volt a pénzbüntetések, bírságok alkalmazása, több mint 15 %. A törvényszék alkalmazta az eddig fogságban töltött idő büntetésül betudását, a megszegyenítés több változatát, a megintést, a katonának adást, valamint főként idegenekkel szemben a városból kitiltást.¹⁸⁹ A Hajdúkerületben is ismerték az eddigi fogság büntetésül betudását és a dorgálást, amint az élet és testi épség elleni bűncselekmények kapcsán megfigyelhető gyakorlat is mutatja.¹⁹⁰ Szegeden 1848-ban büntetésnek számított a vádlott perbefogásának vagy letartóztatásának büntetésül betudása, a bírói dorgálás és a szülőföldre való visszakísérés.¹⁹¹ Pest vármegyében az ún. erkölcsi büntetéseket kis súlyú bűncselekmények vagy vitatható bizonyítottságú cselekmények esetén alkalmazták. Nagyobb súlyú büntetteknel a perben állás vagy a fogságban töltött idő büntetesként való betudásával élt a sedria, különösen akkor, ha a beszámítást lényegesen enyhítette valamilyen körülmény. Erkölcsi büntetésnek tekintették a dorgálást, a perben állást, a vármegye területéről való kitiltást és az illetőségi községbe való utasítást. A korabeli jogirodalom nem törődött a dorgálással, pedig alkalmazói határozottan büntetesként kezelték, országszerte elterjedt volt. A megyei törvényszék főként a bíróság elé kerülés büntetésül betudásával, az úriszékek a bocsánatkérésre kötelezéssel kapcsolták össze a dorgálást.¹⁹² Bihar vármegyében a megbánást tanúsító vádlott

¹⁸² SZOKOLAY 130, 145.

¹⁸³ PAULER 207, 211.

¹⁸⁴ HAJDU 1985, 159, 174, 178; HAJDU 1996, 165, 171, 174.

¹⁸⁵ KABÓDI – MEZEY 140.

¹⁸⁶ KÁLLAY 1985, 304–305.

¹⁸⁷ KÁLLAY 1996, 309–311.

¹⁸⁸ HAJDU 1988, 27, 34. l. t.

¹⁸⁹ M. ANTALÓCZY 225, 235–239.

¹⁹⁰ NAGY 1994, 72.

¹⁹¹ BOTH 44.

¹⁹² DOMBOVÁRY 1906, 392–394.

kisebbségi súlyú cselekményeinél önállóan is kiszabtak dorgálást, de általában összekapcsolták bocsánatkérésre kötelezéssel, de előfordult 24 órás fogság mellett „kemény dorgálás” is. Passzus nélküli kóborlásért és lopásért visszakísérték az elítéltet a lakhelyére.¹⁹³

Békés vármegyében a vizsgált évben nyilvános megkövetésre csak egy néplázító csizmadia mestert köteleztek egy fertályév tömlőc letöltése mellett.¹⁹⁴

Két csavargó tolvajt, valamint a „járásbeli tisztség” döntése alapján két kétes foglalkozású nőt kísértettek vissza a születési helyére. Egy kötelgyártó legényt lopásért és csavargásért eddigi rabsága betudása mellett, egy izraelitát fél éves büntetése kiállása után rendelte visszakísérni a törvényszék.¹⁹⁵

Békés vármegyében 1844-ben négy jogesetben szerepelt vagyoni jellegű szankció. Egy férfi gyanús körülmények között passzus nélkül a falu szélén vett birkát, ezért „ebbéli rendőrségi vétségiért a megyei dolgozó ház pénztárába” két forint fizetésére kötelezték. Egy kezes a rab elszökése miatt fogtak perbe, de a törvényszék megállapította, hogy jóhiszeműen vállalt kezességet, ezért két forint megfizetésére kötelezték a megyei kórház javára. Egy férfit orgazdasággal vádolták, de kiderült, hogy nem tudott a holmik lopott voltáról, a véletlenül ottfelajtott párnahajat pedig kitömté. A sedria ítélete alapján a lopott holmikért fizetett vételárat és a tollat elvesztette, ezt tekintették büntetésnek. A „járásbeli tisztség” egy négytagú garázda társaság ügyében a többször kihirdetett tilalom ellenére a kocsmába botot vivőnek a „tüzi” pénztárba kellett „büntetesképpen” öt forintot fizetnie.¹⁹⁶ Az itt felsorolt esetekben nem bűncselekményt állapítottak meg, hanem inkább kihágást, ezért a pénzbüntetést nem tekinthetjük büntetőjogi büntetésnek.

Dorgálást hétszer alkalmazott a sedria, ebből két esetben az eddigi büntetés betudása mellett, bűnpártolásért és vérengzésért büntetek így.¹⁹⁷

Az eddigi rabság büntetésül betudása formulával tizenhét ügyben találkozhatunk. Egy ügyben „ide való behurcolásuk büntetésül betudása” mellett két férfira egy hét fogságot is kiszabtak. Három esetben pontosan tudjuk, hogy ez mennyi időt jelentett. Egy „rossz tetteiről híres” embertől átvett passzus nélküli loért egy férfinak az eddigi két hónapi rabságát büntetésül betudták. Az elkövető a lopott pénzt az eljárás alatt visszatérítette, így az eddigi három hónapos fogságának betudása mellett szabadon bocsátották. Egy férfi malaclopásért március 20. és május 6. között volt börtönben, majd szabadon bocsátották és az eddig letartóztatásban töltött időt büntetésnek tekintették. Bizonyítási problémák miatt két ügyben élt ezzel a lehetőséggel a bíróság. Egy vérengzőt ítél el a törvényszék az eddigi egy hónapi rabsága büntetésül betudására, mert a sértettet nem találták és orvosi látlelet sem készült. Egy magzatelhajtási perben alkalmatlan kísérlet miatt a sedria büntetést nem szabott ki, de az eljárást büntetesként beszámították.¹⁹⁸

¹⁹³ DOMBOVÁRY 1918, 4–6, 8.

¹⁹⁴ 1844/11, Tóth Mihály.

¹⁹⁵ 1844/126, Zdavorszki János lopás és csavargás; 1844/162, Aizler Jakab kóborlás és lopás; 1844/183/2, Szűcs Erzsébet feslett életű nő; 1844/183/6, Török Maris feslett életű nő.

¹⁹⁶ 1844/29, Polák Mózes gyanús körülmények között vett birkát; 1844/27, Schmidl József a kezességén levő rab megszökött; 1844/66, Dorogi Lukács orgazdaság; 1844/149/6, Lázár Mihály a tilalom ellenére botot vitt a kocsmába.

¹⁹⁷ 1844/10, Brusz György és Boriska Ferenc bűnpártolás; 1844/160, nemes Oskó János vérengzés.

¹⁹⁸ 1844/67, nemes Izsó János és nemes Izsó Gáborné orgazdaság; 1844/14, Szász Mihály orgazdaság; 1844/65, Horvát Miklós lopás; 1844/145, Korponai József lopás; 1844/30, Hegedűs János vérengzés; 1844/137, Paulányi János és Kerékjártó Anna magzatelhajtás.

Mindezek alapján a törvényszék akkor alkalmazott bírói büntetéseket, ha szabadságvesztés kiszabása a cselekmény súlya vagy az elkövető személye miatt célszerűtlen lett volna. A bírói büntetések tulajdonképpen a fogság kiegészítő büntetése.

6. Büntetéskiszabási szempontok Békés vármegyében

6.1. Enyhítő körülmények

Az 1707. évi katonai büntető szabályzatban a büntetést enyhítő tényekről ritkán esett szó, inkább a bírói gyakorlatra bízta.¹⁹⁹ A Josephina 14. §-a foglalkozott a büntetéskiszabás szempontjaival. Nem választotta el a jogalkotó az enyhítő és súlyosító körülményeket, csak felsorolta, hogy a bírónak mit kell figyelembe vennie. A bűncselekményt tekintve a „gonoszság garáditsát”, a következmények súlyosságát, az okozott kárt, a „vétek ellen való örízkedésnek lehetőségét”. Az elkövetőnél a fiatalabb életkort, az elcsábíttatást, a többszöri bűnelkövetést, és a visszaesés veszedelmét kellett a bíróságnak szem előtt tartania.²⁰⁰ Az 1795. évi tervezet szerint a büntetés kiszabásánál figyelembe kell venni a bűnelkövető nemét, életkorát és társadalmi helyzetét, ezek alapján egyazon bűncselekmény elkövetői is kaphatnak különböző büntetést.²⁰¹ Az 1839. évi erdélyi tervezet tizennégy lehetőséget sorolt fel, többek között az elmebeli gyengeséget, az éhséget, a kísérletet, a tevékeny megbánást.²⁰² Az 1843. évi javaslat 83. § alapján enyhíti a beszámítást például a sértett ingerlő magatartása, az önkéntes feljelentés, az okozott kár megtérítése az eljárás előtt, a feltáró jellegű beismerés, a tizennyolc év alatti életkor és a részegség.²⁰³

Egy teljes fejezetet szentelt Vuchetich Mátyás a büntetést enyhítő okoknak, amelyek igazságból vagy kegyelemből származhatnak, lehetnek általánosak vagy különösek, és objektívek vagy szubjektívek. Közéjük tartozik többek között a melankólia, testi betegség, kevés nevelés, alvajárás, szenvedély valamint az erőszak.²⁰⁴ Szlemenics Pál tankönyvében is részletesen foglalkozott az „igazságbeli” és „kegyelembeli büntetésenyhítés okaival”. Tíz enyhítő körülményt sorolt fel, pl.: a feddhetetlen előélet, az igen fiatal kor, a tett elkövetése után folytatott igen jámbor élet több éven keresztül, a bűntevők sokasága, az elkövető más veszedelmes bűnöst is segített kézre keríteni, a király és haza iránti jeles érdem, a jeles művészet vagy mesterség folytatása.²⁰⁵ Szokolay István a korábban ismert és általa kimerítően elemzett számos enyhítő körülmény közül tizenhármát tekintett indokoltnak, ilyen pl.: fiatal kor, különféle lelki és testi betegségek, részegség.²⁰⁶ Pauler Tivadar az enyhítő körülményeket alanyi és tárgyi körülményekre osztotta. Alanyi például az elkövető fiatal kora, a betegség, a nem teljes részegség, a feddhetetlen előélet, a tevékeny megbánás és a beismerés. A tárgyihoz tartozik az okozott kár csekélyisége vagy megtérülése.²⁰⁷

¹⁹⁹ MEZEY 250.

²⁰⁰ JOSEPHINA 10.

²⁰¹ BALOGH 477.

²⁰² GÁL 36–37, 66.

²⁰³ FAYER 1896/2, 30–31; BALOGH 483.

²⁰⁴ VUCHETICH 141–159.

²⁰⁵ SZLEMENICS 112.

²⁰⁶ SZOKOLAY 184–195.

²⁰⁷ PAULER 249–252.

A 18. század utolsó évtizedeiben a bíróságot elsősorban az elkövető előéletére vonatkozó adatok befolyásolták a büntetés kiszabásában. Enyhítő körülménynek tekintették a részegséget, az emberileg érthető és menthető felindulást, valamint a családi kapcsolatot.²⁰⁸ Az úriszéki gyakorlatban enyhítő körülményként értékelték, ha becsületes volt a vádlott előlete, a kár megtérült, az elkövetőnek sok gyereke van, ha részeg volt az elkövetéskor, ha idős vagy fiatal, valamint ha együgyű.²⁰⁹ Székesfehérváron a Praxis Criminalis alapján a részegség enyhítő körülmény volt, csakúgy mint az örültség, beismerő vallomás, ifjú kor, lopott dolgok visszakérülése, valamint családi és egészségi körülmények.²¹⁰ Szegeden enyhítésre okot adó körülménynek tekintette a törvényszék a tettes fiatal vagy öreg korát, korábbi becsületes életét, részegségét, beismerő vallomását, bűnpártolásnál a házastársi viszonyt és a sértett kiengesztelését.²¹¹ A csabai előjárók az engedetlenségért kiszabott huszonnégy botot tizenkettőre mérsékeltek, mert enyhítő körülmény részegség.²¹² Bihar vármegye törvényszéke is enyhítő körülményként értékelte az ittasságot garázda jellegű cselekménynél, a büntetlen előélet is enyhítette a büntetést.²¹³

A Békés megyei sedria tíz okból szabott ki enyhébb büntetést. A leggyakrabban előforduló indok a büntetlen előélet, például vérengzésnél vették figyelembe. A töredelmes megbánás miatt enyhébben ítélték meg vérengzést, ittasság miatt a gondatlan emberölést. Az elkövető alkoholos befolyásoltságát csak személyi elleni vagy garázda cselekményeknél értékelték enyhítő körülményként. A vármegye az ifjú kort és az öregkort is enyhítő körülménynek tekintette, különösen verekedésnél. Egy perben a vádlottnak az „tekintvén enyhülésére, hogy ez utóbbiakat későbbben a’ károsnak vissza térítette”. Két férfi kapott kisebb büntetést, mert „dorgálólág” vettek részt a verekedésben. Egy nő azért érdemelt enyhébb büntetést, mert a férje, „aki vad indulatjáról ismert”, megparancsolta, hogy hallgasson a tudomására jutott bűncselekményekről. Egy béres ellen ló és szekér „eltolvajlása” miatt indított perben a sedria enyhítő körülménynek tekintette az együgyűségét és azt, hogy a gazdája rosszul bánt vele.²¹⁴

6.2. Súlyosító körülmények

Az 1712. évi javaslat lopásnál súlyosabb büntetést írt elő visszaesőknek.²¹⁵ Gál László javaslata tíz pontba foglalva sorolta fel a „büntetést terhelő” körülményeket, mint például a veszedelem vagy a kár nagysága, bűnismétlés, szövetkezés a cselekmény elkövetésére, vagy több egybefüggő kötelesség megszegése.²¹⁶ Az 1787. évi törvénykönyv csakúgy mint az 1795. évi tervezet nem választotta el a súlyosító körülményeket az enyhítőktől. A II. József-féle törvénykönyv 15. §-a alapján a több bűncselekményért

²⁰⁸ HAJDU 1985, 198, 202–204; HAJDU 1996, 142, 144.

²⁰⁹ KÁLLAY 1985, 292–294.

²¹⁰ KÁLLAY 1996, 290–292.

²¹¹ BOTH 43.

²¹² ERDMANN 59.

²¹³ DOMBOVÁRY 1918, 12.

²¹⁴ 1844/161, nemes Kállay József vérengzés; 1844/128, Katona Mihály vérengzés; 1844/34, Juhász József gondatlan emberölés; 1844/70, 1844/180, Mrna János vérengzés; 1844/160, nemes Oskó János verekedés; 1844/36, Borbély Lukács lopás; 1844/159, Tari Bálint és Imre Péter verekedés és garázdaság; 1844/79, Lintenberg Józsefné bűnpártolás; 1844/165, Monori János lopás.

²¹⁵ BÖNIS 29; BALOGH 475.

²¹⁶ GÁL 36, 66.

bíróság elé állított vádlottnál a súlyosító körülményként kellett a csekélyebb cselekményeit figyelembe venni.²¹⁷ Az 1843. évi javaslatban a 82. § tartalmazta a súlyosító körülményeket, ilyen lehet az elkövető büntetett előélete, nagyobb kár, az elkövetéskor tanúsított állhatatosság.²¹⁸

Vuchetich Mátyás a beszámításról szóló fejezetben foglalkozott a súlyosító körülményekkel, ilyenek például a másik jog megsértése, kötelesség megszegése, az elkövetés módja.²¹⁹ Szlemenics Pál a súlyosító körülményeket öt kategóriába sorolta: a bűnelkövető személyéből fakadó okok, sértett személyéből fakadó okok, az elkövetés helyének körülményei, az elkövetés ideje és az elkövetés módja indokolhatja a súlyosabb büntetés alkalmazását. Az elkövető személyéhez kapcsolódó körülmény a büntetett előélet, amely a leggyakoribb súlyosító körülmény.²²⁰ Szokolay István szerint a terhelő körülmények „az akarát rosszaságától” és a „sérelem mennyiségétől” függnék, ide tartozik pl.: többszöri ismétlés, sértetthez fűződő egyéb kötelezettség is sérül, aránytalanul nagy szenvedést okoz a bűncselekmény.²²¹ Pauler Tivadar személyi súlyosító körülményként tárgyalta a bűnös irányban való megrögzöttséget, a hosszas előkészületet. Tárgyi körülmény az okozott kár nagysága, az elkövetés helye, ideje és az okozott botrány fokozata.²²²

A rabtabellák alapján a 18. század utolsó harmadában a különös visszaesés és bizonyos esetekben a részegség súlyosító körülmény volt.²²³ Az úriszékek súlyosabb büntetést alkalmaztak rossz életmód és visszaesés esetén.²²⁴ Székesfehérvár törvényszékének gyakorlatában nagyobb büntetést érdemelt a megátalkodottan tagadó, a visszaeső vádlott, különösen, ha nem térítette meg a kárt és éjjel követte el a bűncselekményt.²²⁵ Szegeden a bíróság a büntetett előélet mellett a halmazatot, a vezető szerepet és a hidegvérűséget tekintette súlyosító körülménynek.²²⁶

Tipikusan lopásnál és vérengzésnél tekintette fontosnak Békés megye sedriája a vádlott előéletét. Két „ismeretes visszaeső egyenes tolvaj” kapott rovott múltja miatt súlyosabb büntetést, egy erkölcsi bizonyítványban szerepelt az, hogy régóta „felette rosz maga viseletű tolvaj”. A vádlott makacs tagadása is súlyosabb büntetés kiszabására adott okot, két tolvaj tagadta le nevét és származását.²²⁷

7. A büntetési rendszer általános jellemzői Békés vármegyében

Békés vármegye büntetési rendszerének általános jellemzésénél biztos kiindulópontot jelent a József nádor által az 1840:5. tc. alapján kiküldött országos választmány felkérésére készített statisztikai felmérés, amely részben összehasonlítható az 1844. évi adatokkal. Az összevetés azért nem lehet teljes körű, mert a nádori statisztika csak a

²¹⁷ JOSEPHINA 11.

²¹⁸ FAYER 1896/2, 29–30; BALOGH 475.

²¹⁹ VUCHETICH 119–124.

²²⁰ SZLEMENICS 114.

²²¹ SZOKOLAY 195–199.

²²² PAULER 255–256.

²²³ HAJDU 1985, 199–202.

²²⁴ KÁLLAY 1985, 293.

²²⁵ KÁLLAY 1996, 293.

²²⁶ BOTH 43.

²²⁷ 1844/133, Korpondi József és Béres Sándor lopás; 1844/12, Petrás János, lopás; 1844/162, Aizler Jakab kóborlás és lopás; 1844/16, Kis Ferenc lopás.

szabadságvesztésre ítélt adatait tartalmazza, mivel az adott időpontban meglevő börtönépítkezések területi eloszlásának meghatározása volt a célja a felvételnek. Ezek alapján a törvényszék általános büntetékiszabási gyakorlatáról nem lehet képet kapni, csak a szabadságvesztésekről nyújt adatokat a táblázat.²²⁸

1. táblázat

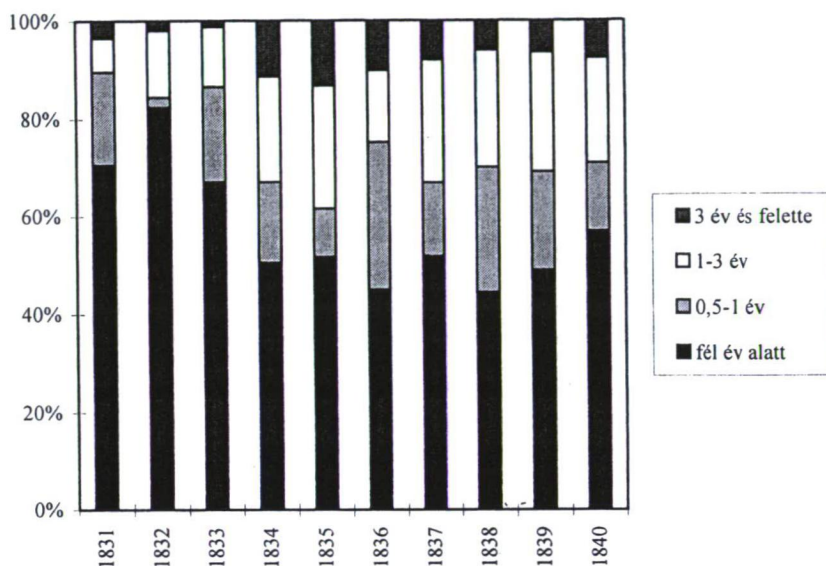
Békés vármegye börtönépítkezése 1831–1840 között

év	börtönlakó							
	Σ	eljárás alatt	felmentés	elítelt				
				Σ	fél év alatt	0,5-1 év	1-3 év	3 év és felette
1831	159	79	22	58	41	11	4	2
1832	206	86	17	103	85	2	14	2
1833	180	88	10	82	55	16	10	1
1834	172	63	14	85	49	16	21	11
1835	200	99	10	91	47	9	23	12
1836	206	69	8	129	58	39	19	13
1837	252	82	31	139	72	21	35	11
1838	206	85	4	117	52	30	28	7
1839	164	61	9	94	46	19	23	6
1840	164	58	13	93	53	13	20	7

A számsorok pontosan tükrözik a korabeli büntetékiszabási gyakorlatot, a szabadságvesztésre ítélt több mint fele fél évnél rövidebb büntetést töltött le. Három esztendő képez csak kivételt, 1836-ban és 1838–39-ben haladja meg a hosszabb tartamú szabadságelvonás a büntetést a fogva tartottak nagyobb hányadánál. A három évnél hosszabb büntetést töltők száma az évtized közepén haladja meg a tizet. A teljes ítéletek és peranyagok ismerete nélkül azonban nem vonhatunk le pontos következtetéseket, hiszen a harmincas években más források szerint mellékbüntetésként gyakran alkalmazott testi büntetés befolyásolhatta a szabadságvesztés időtartamát.

²²⁸ Az 1. táblázatba kiemeltem FAYER LÁSZLÓ: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye II.* Budapest, 1898, 100–259. található összefoglaló táblázatokról a Békés vármegyére vonatkozó adatokat.

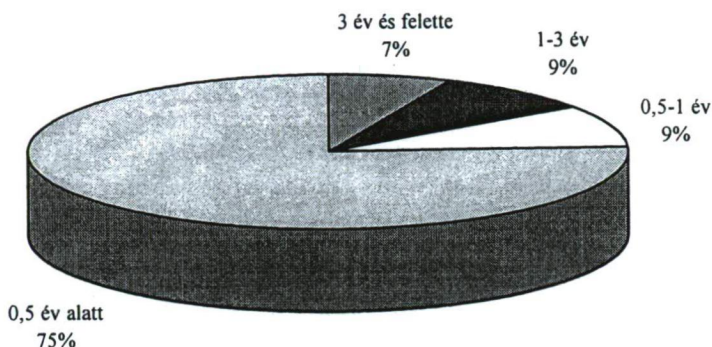
Elítéltek Békés vármegyében 1831-1840 között

Békés vármegyében 1844-ben százkilencvenegy jegyzőkönyvi bejegyzés történt, ez negyvennyolc érdemi ítéletet takart.²²⁹

²²⁹ A 2. táblázat elkészítésénél figyelembe vettem a börtönügyi választmány számára készített statisztikai felmérés szempontjait, a büntetések időtartam szerinti felosztását, de természetesen kiegészítettem a sedria által alkalmazott más büntetésekkal. Kizárólag a vármegyei törvényszék ítéletei szerepelnek a táblázatban, nem tartalmazza azokat a döntéseket, amelyeket a Királyi Tábla hozott és a vármegyében ebben az évben hirdettek ki. A táblázat tárgyalta ügyek címet viselő cellájában ötvenkettő szerepel, ennek oka az, hogy a vádlott által elkövetett egy eljárás keretében elbírált bűncselekményeket tekintettem egy ügynek.

A büntetések hossza szerinti megoszlás 1844-ben

A leggyakoribb bűncselekmény a lopás volt, a tárgyalat ügyek 40 %-át ezek tették ki, de jelentősek még a különböző garázda jellegű cselekmények is. A terheltek többsége (54 %) lopás vádjával állt bíróság előtt, ennek részben az is oka, hogy ekkor született ítélet egy harminchárom vádlott ellen repcelopás miatt folytatott perben.

A vádlottak 26 %-át mentette fel a bíróság, az ítéletek 82 %-ában szabadságvesztést szabtak ki a vádlottra, 23,4 % dorgálásban részesült, egyetlen esetben ítélte a bíróság a vádlottat szabadságvesztés mellett testi büntetésre. Az összes szabadságvesztésre ítélt 75,8 %-a rövid tartamú szabadságelvonást kapott, vagyis a büntetések nem haladták meg a fél évet. Hosszú tartamú – 3 évet elérő – büntetést csak az elkövetők 6,6 %-a érdemelt, ketten lopásért, négyen rablásért kerültek a törvényszék elé. Garázda jellegű cselekmények elkövetői kizárólag rövid tartamú büntetést kaptak. A vármegye „bűnfenyítő törvényszéke” annak ellenére, hogy a rendi büntetőjogi felfogás néhány esetben lehetővé tette, 1844-ben nem ítél senkit halálra, testi büntetést önállóan a sedria nem szabott ki. Ez a két jelenség, valamint a szabadságvesztés fő büntetési nemmé válása a büntetési rendszer modernizálódását mutatja.

A Békés vármegyében megfigyelhető szankciórendszer, a pénzbüntetés kivételével olyan fokú összhangot mutat az 1843. évi anyagi jogi javaslatban szabályozott büntetésekkel, hogy esetleg felülvizsgálatra szorul a javaslat értékelése is. A jogtörténeti szakirodalom ezt a kodifikációs terméket a korabeli joggyakorlat vizsgálata nélkül a realitásoktól elrugaszkodottnak ítélte, az egyes törvényszékek ítélkezésének feltárása nélkül azonban nem lehet ezt kijelenteni. A reformkor utolsó évtizedére a politikai és szakmai közvélemény olyan hatást gyakorolhatott a jogalkalmazókra, hogy a büntetőjogi modernizáció bizonyos elemei a kodifikációs munkálatokkal párhuzamosan is megvalósulhattak.

SZILVIA BATÓ

STRAFRECHTLICHES SANKTIONENSYSTEM IN DER REFORMZEIT

(Zusammenfassung)

In der ungarischen Reformzeit hat sich das Sanktionensystem am stärksten gewandelt, die körperlichen Strafen und die Todesstrafe wurden zurückdrängt.

Diese Wandlung lässt sich nicht allein an den Strafgesetzentwürfen erkennen, so dass man die Gerichtsbarkeit in einem Komitat untersuchen muss.

Die angewendeten Sanktionen sind mit der militärischen Strafrechtsordnung (1707), der Sanctio Josephina (1787), den verschiedenen Strafrechtslehrbüchern berühmter Autoren (wie Mátyás Vuchetich, Pál Szlemenics, István Szokolay, Tivadar Pauler) und den Strafgesetzvorschlägen (von 1712, 1795, 1830, 1839, 1843) zu vergleichen.

Unter den Strafzwecken kann man sowohl die Vergeltung als auch die General- und Spezialprävention finden. Im Komitat Békés sind Gefängnis, richterliche Verweise und körperliche Strafen als Sanktion erkennbar. Im Jahr 1844 hat das Gericht keinen Angeklagten zur Todesstrafe verurteilt. Von 150 Angeklagten wurden 39 frei gelassen. Zu Gefängnisstrafe sind 91 Angeklagten verurteilt worden, 19 Menschen haben einen richterlichen Verweis bekommen. Das Gericht hat einmal eine körperliche Strafe neben der Gefängnisstrafe verhängt. Die Terminologie der Gefängnisstrafe ist nicht einheitlich, die Gefängnisstrafe dauerte von einer Woche bis zu 5 Jahren, die Haft von 1 Woche bis zu 3 Monaten. Neben der Gefängnisstrafe hatte der Verurteilte öffentliche Arbeit abzuleisten, Hand- oder Fußseisen zu tragen und zu fasten. In der Haft sind diese Strafverschärfungen nicht regelmäßig zu beobachten. Dieses Sanktionensystem ähnelt dem Strafgesetzvorschlag von 1843, so dass eine parallele Entwicklung angenommen werden kann.